

ERDÉLYI MÚZEUM

XIX. kötet.

1902.

III. füzet.

A román katona lelki világa.

A román katona-költészet igen gazdag. *Munteán* István, közös hadseregbeli altiszt, összegyűjtötte azokat a dalokat, a melyek a román katonák között az ő idejében közkeletűek voltak. A 96 lapra terjedő érdekes gyűjtemény „100 doine și strigături“ czímen a gyűjtő arezképével Brassóban jelent meg 1891-ben Alexinél. Igen fontos e nemben *Bârzean* András gyűjteménye „Doine și strigături“ (Bukarest, 1885. 295 laptól 351-ig); aztán több tanító gyűjtése „1000 doine, strigături și chiuituri“ (Ciureu kiadása, Brassó, 1891). De minden népköltési gyűjtemény foglal magában több vagy kevesebb katona-dalt, éneket, táncszót. 1867-ben Szavában (Szolnok-Dobokamegye) magam is sok, erre vonatkozó népköltészeti terméket szedtem össze. Ezeket a gyűjteményeket tettem tanulmányom tárgyává.

Foglalkozott-e valaki a román katona lelki világával? Minek, hiszen az csak „anyag“, a melynek bizonyos regulák szerint kell eligazodnia. Pedig ez az anyag mégis gondolkodik és a *dalban* kifejezett érzelmvilága nagyon érdekes. Ez az egész érzelemáradat abba a három szóba foly össze, a melyet a román katona szülőinek levélben hazaírt „vaiu, vaiu, vaiu!“ (jaj, jaj, jaj!). Ebből a három szóból a szülő mindent megértett. Benne van ebben minden keserűség, szenvedés, panasz és vigasztalhatatlanság, a mi a katonalélek egész költészetén átömlik.

Nines mit szépítenünk a dolgot, a román legény semmiféle hajlandóságot nem érez a vitézi élet iránt. Más lapra tartozik és ezt később érinteni is fogjuk, hogy katonai szempontból, ha már a bornyú a hátán van, a román legény miféle „anyagnak“ van elismerve, de addig a tény az, hogy a falujában iszonyattal gondol a sorozásra, a katonáskodásra. Mária Terézia hiába állította fel

a román határőrezredeket, a román ember vonzalmát a katona-élet iránt egyáltalában nem fokozta. És ez könnyen indokolható.

A román ember a szabad természetben él, szabadságot szeret, korlátokat nem ismer, még a kerítést sem igen szívlelheti meg a háza, a telke körül. A pásztor nép természete ez. Ugyan ki eserélné fel szívesen a havasok szűz légkörét a komor kaszárnyák bűzös levegőjével és gyakran kérlelhetlen szigorával, fegyelmével? De minden más indító októl eltekintve, az emberi élet legszebb korszakából, mikor az izmok duzzadnak az erőttől, a szív tele van vágygyal és szeretettel, ugyan ki áldozna fel szívesen három szép esztendőt a mundurért s egy kis bandás masirungért?

A román legény a besorozást, a katonáskodást az anyai átok (blästēm) eredményének, sors csapásának, isten verésének tartja. Ime egy pár példa erre. „Erősen megátkoztál anyám: hogy gyalog járjam be a nap alatt álló területeket!” (B. A. DStr. 320). „Anyám, anyám, ha volna még egy fiad, ne átkozd meg oly nagyon, mint megátkoztál engemet, a kinek lábait feltöri a bakancs, vállait a puska, csipőit a szurony és szemöldökét a csákó”. (M. I. DStr. 8.) „A ki szerencsétlen, annak marad a születésétől a haláláig, oh én szerencsétlen vagyok! Anyám, nagyon örvendtéll, a mikor megszültél engemet; de ha láttad, hogy fiúnak adtál életet, mért nem törted ki egyik lábamat, ma már nem mennék keresztül annyi keserúségen; vagy a kezemet marjítottad volna ki, hogy ne szenvedjek annyit. Lábam, kezem hamar összeforrt volna, hasznomat vehetted volna még; de te féltettél, hogy le ne essem a tűzhelyről, meg ne égessem magam, mi hasznod belőle, a német elvitt katonának! (M. I. DStr. 14—15.) „Anyám, mennyire örvendtéll, a mikor napvilágra jöttem; egyik lábaddal rengettél, kezeddél emlídet nyújtád . . . de a száddal Pünkösöd napján, éppen szent mise alatt erősen megátkozhattál, hogy ne legyen megállapodásom, mint a pataknak, s biztos helyem, mint a pénznek . . . Karácsonykor is megátkozhattál, hogy sirva járjam az országútat . . . hogy mint a cseresznye-fa levele Szent-Péter-böjtjén, állandóan mozogjak”. (M. I. DStr. 26—27). „Mond meg anyám igazán, miféle vízben füröszöttél . . . esütörtök-esti vízben talán, hogy az egész világot bejárjam? Szerencsétlen voltam gyermekségem óta!” (M. I. DStr. 54—55). „Annyiszor gondoltam rá, hátha kimenekülhetek? — de

megvert az Isten babám, mert estvéneként igen sokat ültünk együtt“. (B. A. DStr. 298.) „Gyászol, a ki gyászol, de gyászol az én lelkem s az egész családom, hogy balsors üldözött vagyok“. (M. J. DStr. 80.)

A román ember a katonáskodást rabságnak és valami igazságtalan dolognak tartja:

„Nines igazság abban, hogy az épek katonáskodjanak, a rútak pedig otthon vigadozzanak; az épek a világot járják be, tűzbe menjenek, nyomorogjanak, a rútak otthon a lányokat gúnyolják, tánczba járjanak!“ (M. J. DStr. 61.) „Mentsen meg az isten mindenkít a katonarabságtól“ (M. J. DStr. 43), a mely csak szolgálóknak való, a kiknek apjuk, anyjuk nines“ (B. A. DStr. 303).

Az anya a románságnál a szeretet és az önfeláldozás ideálja, a kít bántani nem szabad, a kinek keserűséget okozni a legnagyobb bűn. S ha az anya a gyermeke ellen panaszban tör ki, vagy akár csak tréfából is szidalommal elszólja magát, az átok biztosan fog s a sors, a végzet utóléri a megátkozott gyermeket. Éppen azért a keserűségnek, a szenvedésnek mekkora mértéke kell ahhoz, hogy a gyermek a legszentebb ideál, az anya, ellen forduljon s vissza átkozza azt.

„Megátkozlak anyám, hogy fiúnak és nem leánynak szültél; a leány keszkenőt visel s az anyjánál maradhat, én meg szíjjakkal összekötözve nagy keserűséggel járom be a világot“. (M. I. DStr. 28.) „A Dunamentén haladnak a vitézek, bakkancsuk korosztol, fegyverük zörög, — szülőikre átkokat szórnak“. (M. I. DStr. 70.) Átkozlak anyám, hogy nem leánynak szültél; a rokkával ülnék a tűzhelyen; de hogy apámnak legyen segítségére, fiúnak adtál életet, mi hasznod belőle? Mikor apám hasznomat vehette volna, a német bevett katonának“. (B. A. DStr. 301).

A katonáskodást merőben ezáltalannak tartja:

„Reggel felkelünk, kimegyünk a rétre, s látom körülöttem mint szántanak az ekék, én meg forgok magam körül, futok, másokat kergetek, fáradok, megizzadok; senki sem kérdi, birod-e vagy nem? elparancsolnak előre, hátra, a mig vért nem köpök! Katonakenyér, de keserű vagy és sok szenvedéssel fizetteted meg magad!“ (M. I. DStr. 10.).

Haragjának teljes mértékével fordul a német (neamt) s a felebbvalók ellen, a kiket a katonai szenvedés okozóinak tart.

„Verd meg isten a németet, mert kiválasztotta s elvitte a falu javát“ (B. A. DStr. 298.) „Kedvesem volt, a német zászló alá eskettette, elvitte messzire, verné meg a szent kereszt“ (B. A. DStr. 297.) „Te német! nem sajnálsz, a mikor a szíjakon a hátamból kiserkent vért látod? S nem áttalod, mikor csákómat a fejemből kipatakzó vérrel áztatva szemléled? (B. A. DStr. 315—316.) „Verjen meg, német, a kereszt, mert ugyan fiatalon fűztél lánczra; a mikor nem vala bajuszom még, már puskát adtál a kezembe. Nesze, fiam, tanulj, mert a mig kitanulod, sok arczesapásban fogsz részesülni. (B. A. DStr. 318.) „A ki a katonaságot kitalálta, annak a házába ütne be a szegénység s vakulna meg, hogy házról-házra járjon, mint a katona az ő bánatával! Német, nem sajnálod, hogy fiatalságomat keserűségben töltöm el, napjaimat undorban és bánatban élem át... hogy lehettél annyira lelketlen, hogy kihoztál falumból, puskát és csákót adtál; adnád a fiadnak, hogy az vegye hasznát“ (M. I. DStr. 27—28.) „Verd meg uram, a németet az útban, az ösvényen, szemben és hátban, mert elvitte, a mi ép, erős és szép volt“... (U. o. 50—51.) „Mentsen meg az Isten a császár kenyerétől és a német zsoldjától.“ (U. o. 63.) „Német, verne meg a kereszt, hogy elválasztod a fiút az apától s a szeretőt kedvesétől, de majd jó a vasárnap s a szerető megátkoz, hogy elvitted a tánczosát!“ (U. o. 87.) „Égessen el a tűz, németje, Tirol havasain!“ (U. o. 12.) „Támasztana az ég nagy tüzet, hogy egész Szeben elhamvadjon, csak a karók maradjanak fenn a generálisok és a majorok számára, a kik katonáztatják a legényeket!“ (B. A. DStr. 296.) „A ki elválasztja a szeretőket egymástól, annak a hollók rágnák a húsát a fákon, s esontjait a fatövek mellett“ (M. I. DStr. 64.)

A katona-költészet nem ismer királyt, csak császárt (impérat). A katona a maga keserves kitérőseiben őt sem kiméli meg. „Felséges császár! békülj ki és ne verekedj! A te fejedre fog visszazállni minden. Nem az ágyuk, hanem az anyák könnyei fognak megverni; a szeretők és a nővérek epedő vágya!“ (B. A. DStr. 316.) „Mentsen meg az Isten mindenkit a császár kenyerétől“ „Sűrű erdőn át haladnak a fiatal regruták, izzadnak, mert nehéz terűt visznek, egy levét a császárhoz, kézzel írva, az anyák átkaival, virággal, a nővérek átkaival, könnyekkel, a szeretők átkaival“ (B. A. DStr. 309.)

A katona vigasztalhatatlan állapotát a parancs (poruncă) és az eskü (jurământ) megmáshíthatatlanságával, nehéz voltával indokolja. Az esküt mindig fejben járónak (pe perderea capului) tartja. Bár a román előtt az eskü szent, a nagy szigor miatt, a mi katonáéknál fenn áll, még is hajlandó volna megszegni s a szökésre is mutatna hajlékonyságot, de fél, hogy agyonlövik.

„Csurog az eső s bátya te még is mégysz? Megyek kedvesem, mert a parancs sulyos, s ha tűzeső hullana, akkor is mennék, mert a katona csak akkor áll helyt, a mikor silbakon van!“ (B. A. DStr. 313.) „Szegény katona, ha jó a parancs, leveti a boeskort, s a bakkancsot húzza fel s hosszába veszi az útát! A porondos úton rendben haladva, hol énekelnek, hol pedig sírnak!“ (U. o. 313.). „Leszegeztem fejemet s úgy haladtam a falukon keresztül sírva, mert kemény a császári parancs, annak teljesednie kell. Ha a föld ketté hasadna, mint a szentnek állanod kell, s ha a világból kimennék, a német rám talál s visszavisz.“ (M. I. DStr. 7—8.) „A mióta katonáskodom, sok keserűségem van a császári parancsok miatt; a mint a parancs elhangzik, annak teljesednie kell, ha tűz, vagy véreső hullana is.“ (U. o. 46.) „Nehéz esküt tettem, vízre és szárazra; az esküt még megszegném, de félek, hogy agyonlőnek; jaj az én lelkemnek, mert ez eskü, nagyon kemény!“ (U. o. 77.)

A katonaság elől, ha teheti, menekül. Némelyik a sorozás elől megszökik, más meg fiatalabb korában testi épségében tesz kárt, hogy a katonáskodásra alkalmatlannak nyilváníttassék. Topánfalván 1884-ben egy sorozás alkalmával a sor alá kerülők igen nagy perzentjénél a jobb kéz mutató ujjja meg volt csonkítva már eceseemő kortól. A vizsgálat eredménytelen volt; a sor alá kerülő legénynek nem saját tényéről volt szó. Az elmenekülők rendszeren Moldovában húzták meg magukat, vagy az erdőkben bujdosnak el, s betyár életet éltek.

„Legény társaim Moldovába menekülének, nekem nem volt szerencsém abban sem.“ (B. A. DStr. 304.) „Mintsem szolga és katona legyek, inkább a rengetegben zöld galyat viselek . . . mintsem béres és szolga legyek, inkább betyárkodom a Körös mentén.“ (U. o. 306.).

Erre czéloz a legény, mikor az anyjának szemrehányást tesz, mért nem szülte őt levélfakadáskor, akkor elmenekült volna a

katonaság elől, elbújdosott volna, hogy a német meg sem kaphatta volna, „de te levélhulláskor szültél engemet, hogy a németnek legyen hasznára; bükkfa-levél hullásakor, hogy a németnek kedvebb legyenek!” (M. I. DStr. 86—87). Az önesonkításra vonatkozó több dal is erre czéloz. Néhol a megvesztegetést is emlegeti dalai-ban a legény. „Jer kedves anyám, szoknyádban sok forintokkal, ments ki a haramiák közül, mert ha látnád, mint élek s rabszol-gáskodom, összekulesolván kezeidet éjjel-nappal a halálomért imád-koznál.” (B. A. DStr.)

Még a katona-fogdosás idejéből való a következő dal: „Jöjj ki a faluból, anyám, nézd, megkötözve brassói szíjjal mint hurezol-nak el, hogy azonnal katonáskodjam. Hogy a hideglelés fogná el őket, mint engem a gondok s anyámat a könyvek.” (B. A. DStr. 306). Ugyan erre az időre czéloz ez is: „A ki katonának fogott, nem kell annak többé jót tenni, mert az ő bűnhődését az ítélet-kapujánál már megírták. Bíró, verne meg a szent-kereszt, mert sokat jártál abban, hogy puskához és csákhóhoz jussak!” (B. A. DStr. 304.).

A sorozás előtt már aggódik az anya, a szerető, de maga a legény legkivált. A bizonytalan sors, kimenekül-e, vagy sem, erősen érinti az érdekelt köröket. Ezekben a dalokban a remény, a félelem, a kétségbeesett megadás játszik szerepet. „Rozsnak levele, parancs jött az országba, hogy a legények berukkoljanak, numerust huzza-nak. Maradnak az anyák, átkozván napjaikat, utczáról-utczára könyeket hullatva szemvilágukat gyengítve . . . beigázva maradnak az ökrök s a szülők tele bánattal; pajtában az ökrök s a házak tele epedéssel.” (B. A. DStr. 322—333). „Milyen tágas Nagy-Szeben városa s homokkal kidöngölve csak egy utczája van, azon mennek sorban a legények, az anyák jajgatva, az apák sohajtozva így beszélvén: jaj nekem, mennyire félek s félelmemben átkozódom, mert van egy éretlen gyermekem, tartok tőle, hogy nélküle mara-dok!” (B. A. DStr. 303—304). „Töletek eljőve, mind a két sze-mem könyezni kezdett: különösen az egyik, a mi a vágyé, de a másik is, a mi a bánaté; az idegenséget érzik, egy hónap és három nap múlva, lovamat nyugalomra viszem, nyergemet a töltésre teszem s elmegyek az országba lefelé . . .” (M. I. DStr. 40). „Jaj annak, a kít a német papirra tett” (u'a pus neamțul pë hártie.)

Ez a várakozó állapot a humort is felgerjeszti a legényben. „Ha a puska bürökből volna, szívesen lennék regruta és szívesen lennék katona, ha a puska tokánból volna. Különösen ha a puska komlóból volna, a regiment asszonyokból állana, petrezselemből volnának a tisztek, örömet katonáskodnám a rózsám szakaszában!” (B. A. DStr. 299). „Lennék katona szívesen, ha a puska tokánból volna s a patroutás tele levessel; vagy bürökből s a patroutás tele ordával; a szíjjak fűzfavesszőből a patroutás tele kenyérrrel“. (M. I. DStr. 49.).

Leggazdagabb a katona költészetnek az a része, a mely a legény bucsúzására, katonai élete sanyarúságaira és az otthon maradt epedő kedves keserveire vonatkozik. Szépség tekintetében is ezek a költemények állanak legelől. Elbucsuzik ilyenkor a legény az apjától, az anyjától, fivéreitől, nővéreitől, minden ismerőstől, a falutól; azután a kerttől, virágoktól, a határtól, a mezőtől, erdőtől, havastól; különösen bokrétság kalapjától, ökreitől s legkiválóbban az ekétől, a melyet megemészt majd a rozsdá, a míg ismét haza kerül; a kaszától — s mindentől, a mi őt érdekelte. A bucsú nagyon fájdalmas, nem csak az elmenőre, de minden otthon maradtokra nézve is, siratják a tárgyak, eszközök, mező, határ stb. ilyenkor, mintha a mindenség meg volna indulva, hogy egy legényt, a legszebb korában, a mikor leghasznosabb apára, anyára, szeretőre, munkára nézve, kizavarnak a falujából, s megbénítják — ezéltalan dolgokért. A katonakeservben aztán összefoly minden, a katonai szigor, néhol az embertelenség, a fegyvernemek súlyos és kinzó volta, a idegenség sivár vigasztalhatatlansága és az otthon összes kedveseinek az emléke. Ilyenkor írja meg három „jajjal“ (vaiu) a katona szüleihez a levelet, a mit azok otthon szintén kétségbeesve olvasnak el. Talán egyetlen népnél sines a család annyira összeforrva, mint a románoknál. Műveltebb fokon álló népeknél a családtagok az érzelmi ömlengésen még felülemelkednek; a műveltebb ember is túl teszi magát sok érzékenykedésen; — a román legény, ha elveszti a faluját, elvesztette mindenét és zokogva sír. A bucsú annál keservesebb, mert a viszontlátás reménye nélkül történik, a háboru, a katonai szigor, a vágy és a keserűség elemésztí az embert. Távozásra a legényt a kakuk szólítja fel és az útjain is a kakuk kíséri el, a leggyakoribb kezdő sor ezekben a költeményekben:

Cântă cucu 'n vèrf de nuc,
Vine vremea să mă duc!

(A diófa tetején énekel a kakuk, közelg az idő, távoznom kell!) vagy:

In vârful nucului,
Cântă puil cucului!

(A diófa tetején a kakuk fióka énekel). De lássuk a példákat.

„A mi boldogságom volt, megszűnt, a mikor a német katonának öltöztetett fel. Lehúztam kalapomat a szememre, s fekete szememből könyeztem . . . néztem kalapomat s forró könnyeim pataként folytak . . . eltávoztam szülőimtől, kedveseimtől sohajjal és fájdalommal. Kicsinytől, nagytól, falumbeli barátaimtól bocsánatot kértem“ . . . (M. I. DStr. 67—68.) „Tiszt uram, engedd, mielőtt a világot a nyakamba venném, nehány szót váltsak a szülőimmal . . . a mikor elindultam hazúlról, elbúcsúztam szülőimtől, testvéreimtől, az elszomorkodott emberektől, a virágos kerttől, nővéreimtől, a bisziokvirágtól, a tánczbajáró legényektől, a fodros fűtől, ölben ülő kedvesemtől . . . mikor a faluból kihoztak, könyeztek szemeim, s így szóltam: drágalatos falum, nincs reményem visszatérni, járni útaidon még . . . maradj boldogan!“ (U. o. 65—67.) „A diófa tetején énekel a kakuk fióka, alább két gerle, a tőnél egy idegen madár s oly keservesen, hogy megsárgul tőle a levél, a fű; a nap megáll és nem halad . . . az anyák kitolulnak az útra, csak az enyém nem jó ki, hogy meghallgassa madaramat, a mi az én bánatomat panaszolja el“. (U. o. 36.) „Jer ki anyám, (kedvesem) jer a keresztig (az útig, az almafáig) nézd, mint hurezol el a német“.

„Vino maică pân'la cruce
De vezi neamțul cum mă duce!“

vagy:

Sui mândră în cel măr dulce,
De vezi neamțul cum mă duce! (U. o. 29.)

„Énekel a kakuk az ágon, isten veled anyám, apám! A mikor kilépek a falumból, búcsut veszek kedves falumtól, fivéreimtől, unokatestvéreimtől, virágos kalapomtól, a körte és a virágos szilvafáktól“ stb. (U. o. 30—31.) „Szép fa, zöld levél, maradj apám, anyám egészségben . . . holnap távoznom . . . gyászos, a kinek

gyászos, leggyászosabb a szívemnek, hogy elhagyom bokrétás kalapomat, szép szemeit rózsámnak . . . változzál át kedvesem rózsává a csákómon, hátha az utánnad való vágyakozás enyhülni fog.“ (U. o. 55) „Jó napot kedvesem, nem tudom mikor látlak újra meg . . . áldás a szomszédokra, jó barátimra, szőlőhegyeinkről bort többé nem iszom, jó barátaim nem lesznek többé, . . . széles lapú majoránna, szívemnek kedves virága, éjjel-nappal viseltelek vitézmódon, a hogy illik.“ (U. o. 82 - 83.) „Veri a szél az ablakot, mit gyomlálsz, rózsám? Uri virágot, majoránát, bokrétát kötök a kedvesemnek, mert ma viszik el katonának.“ (B. A. DStr. 299). „Ne tégy fel fenyő-ágot, mert Orlátra visznek, bisziok bokrétát viselj, mert nagy tűzbe visznek; violából, mert nagy bánattal távozol, mirhából, úgy mégysz, mintha tömlőezbe hurezolnának.“ (U. o. 301.) „Kakuk, mikor indulok majd énekelj, keresztbarátommá fogadlak, te felettem repülve énekelj, én majd könyezve gyalog ballagok.“ (U. o. 301.) „Anyám, katonának megyek, te itthon maradsz nagy gyászban. A míg oda leszek, szabj inget, de ne legényesen vard, hanem katonásan, az elejére tedd az ekét hat tehénnel, a hátuljára vard az ekét hat ökörrrel, testvéremet melléjük, a jobb ingujjra himezd a te képedet anyám, a balra a kedvesemét.“ (U. o. 307.) „Katonának megyek rózsám, te itt maradsz, mosd ki fejrőműimet sulyos gondok mellett drága könyeiddel . . . képzeletben vágygyal is gyászolva; a szellő szárnyain küld el a francziák országába. A hol magasan fog a zászló lobogni, vitézektől körülvéve, ott leszek fekvő állapotban. De hogy fekvő? Fejnél töltött fegyverrel, lábaimnál töltött pisztolyokkal, puskámra támaszkodva, rád gondolva!“ (U. o. 308.) „Drága kedvesem, ne menj el, édes tejben foglak megfürösztteni! Kincsem, ha pálinkában füröszténél, akkor is mennem kell, mert parancs jött, a mely nem hallgat a szerelem szavára s a szerelemről mit sem tud.“ (U. o. 312.) „Jó a német, hogy elvigyen Brassóba, hogy elfelejtselek! Vihet akár Olaszországba, én téged elfelejteni soha nem foglak!“ (U. o. 315.) „Jer kedvesem a kapuküszöbig, adj esőkot, beteg vagyok, — nézd mint hurezol el a német, ingem szenyves, szívem tele bánattal, kenyér és só nélkül, — gerinczemen a puska hat ökör helyett, hátul a patrontás és az ostor helyén a panganét tokja.“ (U. o. 317.)

Az elválás után a kedvest otthon epešti a bánat, a katonát

a messzeségben emészti a vágy. Mind a kettő busong. A katona lelkén természetesen több a terű, mert őt nem csak a szerető, de a szülő, a testvér, s az utolsó fűszál is érdeklí falujából s mindenikért eped. Ha hozzávesszük a katonai élet sanyarúságait is, könnyen megmagyarázhatjuk lelkiállapotát, epedő hangját s a sors elleni kitöréseit. Az otthon maradt szerető így dalol:

„Innen Kolozsvárig violák nyilnak az út mellett! Ki ültette vajjon? A szeretőm, a mikor elment . . . Ki kaszálja le? A szeretőm, a mikor visszajő . . . S ki gyűjti össze: én a galambommal.“ (B. A. DStr. 305.) „Tejbe fűrösztött kard: szeretőm de messze eltávozott! Vérbe fűrösztött kard: hallgass már, kedves és ne sirj!“ (B. A. DStr. 308.) „ . . . Tégy Istenem velem, a mit akarsz . . . változtass át vár felett kiterített keszkenővé, lássam kedvesemet, hogy mint gyakoroltatják! Pusztítna el a tűz vár! Három részedden zöld fával gyujtanának fel, hogy nyomodra se akadjanak, egyik részedden szárazzal, mert annyi legényt sorvasztasz mély bánatban, minden igazság nélkül!“ (U. o. 312—13.) „Német, a te szakaszodban nincs vitézebb legény az én galambomnál; német, a te seregdedben nincs szebb legény a szeretőmnél!“ (U. o. 314.) „Sokszor kérdezi a szívem, tudod merre van Itália? Azt felelem, nem voltam ott, nem is mehetek, mert nincs erőm hozzá!“ (U. o. 315.) „Anyám elküldött a szőlőbe, szednék majoránát, kössek a rózsámnak bokré-tát belőle! Kedvesem katona, nem tudom, mint viselhetné!“ (U. o. 315.) „Zöld levél, fekete fű, a kik látnak kérdeznek, mért viselek fekete keszkenőt . . . úgy szeretem, mert a szeretőmet bevették katonának s a tél óta oda van.“ (U. o. 331.) „Egyre faggat a szívem, olyan fiatalon mért vagyok gyenge? Szomorú és gyenge leszek örökké, a mit elvesztettem, többé meg sem találom, elvesztettem a szeretőmet, zászló alá eskettette a német! Sirjatok szemek, ti vagytok a hibások, mert a mit láttok, el nem hagyjátok; a mit megszerettek, elfelejteni nem tudjátok!“ (M. I. DStr. 18.) „Bátya, volt-e lelked, hogy itt hagyta, mint a kertelésen a madarat, minden ember megszólásának kitéve. (U. o. 22—23.) „Oh te kakuk fiókája, menj s mond meg a szépemnek, hogy megöl az utánna való epedés . . . jöjj bátya s esókolj meg, mert a mióta meg nem esókoltál, ajkaim elszáradtak s a mióta nem szeretősködünk, ajkaim meg-ránézosodtak . . . a mióta elmentél, nyakamban gyöngyöket nem

viselek, s a miattad való gyászomban ujjaimon ninesenek gyűrűk“. (U. o. 31.) „Változtass át istenem tarka madárrá, korcsmárosnévá Kolozsvártt, hogy mérjek ki bort és sört fiatal katonáknak, a kikkel szeretkeztem!“ (U. o. 32.) „A mióta elmentél kedvesem, nyakamon gyöngyöt, ujjamon gyűrűt és hajfonatomban virágot nem viselek; pusztá az uteza, esőkot nem adtam senkinek . . . három és fél év óta levelet nem írtál, most írsz, hogy érkezel puskával válladon és oldalodon karddal!“ (U. o. 48.) „Bár az idő telnék, hogy hazajöjjön a kedvesem! Jaj, az utánnad való vágytól ég az ing a hátamon, s lefogy a hús a csontjaimról!“ (U. o. 60.)

A távollévők természetesen levelet óhajtanak, értesülést várnak az állapotokról. A kedvesnek ez az óhajtása: „Bátya levelet írj, írj, mert epedek utánnad! De ne írj sem tintával, sem szénnel, mert afféle sok van az országban, ezüsttel írj, hogy tudjam, hogy a kedvesemtől való; szegletein gyöngyökkel, hogy a ki olvassa, könyezzen; ne írj nehézkesen, hogy én is megérthessem; elolvasom a kertben; estve, sohajjal a szívemből; a gyümölcsfák között, könnyelt szemekkel“. (M. I. DStr. 35.) A katona így ír: „Ha háborúság lesz, szép levelet fogok írni, négy szegletén a bánattal, közepén tüzes lánggal, megizenem, gondozzátok s kenjétek meg ostoromat, hogy meg ne penészedjék; fackém meg ne róhadjon, kaszám meg ne rozsdásodjék, ökreimet jól gondozzátok . . . te pedig kedvesem légy víg, majd visszatérek én újból“. (U. o. 53) Az üzenetváltás leggyakrabban a gerle útján történik; igénybe veszik különben a kakukot, a felhőt, a szelet . . . csak sok a panasz a választófalak miatt, a minők a havasok, hegyek, nagy folyók.

Megkapó képekben rajzolja a katonai szigort és nyomorúságot, s ezekkel szemben a teljes védtelenséget. Védelemben nem részesül egy irányból sem, vele mindenki szabad, ő nem szabad senkivel, mindenkinek a rabszolgája, s hozzá egy jó szava sincs senkinek. A fegyverek és katonai eszközök, tárgyak, öltözet mind alkalmatlannak az ő szabadon mozgó testére, mintha azt békókba verve látná; az utolsó szeg is bántja és kinozza tagjait, — szóval a katona-költészet egész mezején egyetlen pontot nem találunk, a hol a katona-lélek megpihenne, valami örömet élvezne, vagy vigasztalásban részesülne. Az élelmezés silánysága, a felebbvalók türelmetlen szigora, a sok előtte haszontalannak látszó gyakorlat, masirozás, a

teljes egyedüliség, rokon, barát nélkül; az idegenség a mi körülveszi, fű, fa, víz, levegő, ég, reá nézve minden idegen, kedélyét állandó borongásban tartja, s e miatt ajkán a panasznál egyebet ki nem ejt. Ebben a nagy idegenségben keserves a katona halála; még a csaták zajában, ha rajta az elvadult lovak gázolnak végig, vagy sebet kapva mulik ki, nem indul meg annyira, mint látva a bajtárs kimulását a kórházakban idegenül, minden vigasz nélkül. Egy néhány képet ebből az életből ime bemutatok:

„Keserűlapu levele, nagy kutya a német; parancsod ad a dobosnak, hogy doboljon indulásra, s tartsanak a legények lépést! Majd megállást parancsol — glédába álljatok, a mint voltatok, számba se vegyétek, hogy közületek kettő már hiányzik“. (B. A. DStr. 305—306.) „Füzfa levele, haldoklik a katona s kétségbe esve hal meg, mert idegen országban van . . . s meghal gyertya nélkül, feje alatt párna nélkül, koporsója összetákol, ábrázatján nincs vászon, a kesergő anya s a esókos nővér mellőle hiányzik; csak a dobos a dobbal, a trombitás a trombitával kíséri. De ne búsulj azért édes anyám, a többi vitéz is csak úgy hal meg, mint a te fiad“. (U. o. 319—320.) „És keress fel anyám a katona tömegben, a sereg elején, éppen a zászló alatt, ott leszek eltemetve, fenyőkoporsó nélkül, ne búsulj azért, az isten irgalmas lesz, kikél majd lábaimból szép virág, hajamból boldogasszonymenta, bajuszomból fodormenta; kis számból kútaeska lesz, ajkaimból esermely, szemeimből pohárkák — hogy ihass belőlük, hogy keservedet enyhítsd, hogy meggyógyulj s engemet soká ne gyászolj!“ (U. o. 323—324) „ . . . Anyám, lelkem jó anyám, ha utólér az utánnam való epedés, vedd az útat hosszában s a városokat rendre, Itália fenekén megtalálsz a deli legények szakaszában, egy fenyő törzse alatt, ott lőtt meg a német, ott leszek eltemetve. Szép jelek fogják jelezni síromat: lábaimnál kövér fű, derekam tájékán zöld búzavetés; ajkaimból szikrák pattanak ki, számból mirha-növény, szemeimből pávácskák, szemöldökömből két toll, homlokomból zöld fű, nyakamból kinyílt szegfű, mert ugyancsak nehéz halállal múltam ki, a kés életől, a császár puskájától, viasz- és faggyúgyertya nélkül, országomból, falumból egyetlen ember nélkül“. „A mikor utólér a vágy anyám, igyekezzél fel Tirol havasainak a esúesaira, nézz körül, meglátod Tirol térségén fiadat a császár puskáját hordozva, ott lesz a hol a zászló le lesz

hajtva, mert fiad elesett, már megaludt vérben fetreng, a szép legények piros vérében!“ (M. I. DStr. 12—13.) „A dobok verése mellett haladtunk tovább saját vesztünkre . . . estvig éjfélig, haladna a csapat, de már nem tud, egy vitéz az ösvényen elesik . . . meglátja egy hajadon, gyertyát gyújt s a kezébe nyomja. A kapitány ráförmed a leányra: — Oltsd el a gyertyát leány, mert az ételleddel lakolsz meg; a katonának úgy kell, hogy gyertya, ismerős nélkül haljon meg, s ott legyen eltemetve, a hol elesik, nem mint más a temetőbe, megsíratva egész rokonsága által.“ (U. y. 45—46.)

A kedves után így eped: „Drága, távol levő szerelmesem! Életem kesergés, utánad a vágy epeszt . . . különösen, mikor eszembe jutnak édes szavaid, s az, hogy mily édes szerelemben éltünk a válasra nem is gondolva . . . ha egy napig nem láttalak, mily végtelen volt az idő . . . s mióta nem látlak már . . . mily nagy esoda, hogy elviselhetjük!“ (U. o. 5.) „Jól van dolga annak, a ki nem katona, mert falujában ülhet a szeretőjével . . . én mint katona nem is vacsorálok az utánad való epedés miatt! Rózsám, az utánad való vágy miatt elmegyek a kertbe s a georgina tövében sírni fogok egy héten át keservesen s ha feljő a holdvilág, felkiáltok: jer kedvesem ide, bő a forrás, igyál jó vizet!“ (U. o. 25.) „Úgy jó, hogy felkapaszkodjam a havastetőre, körülnézve lássam az egész világot . . . hogy panaszomat, keserveimet kikiáltsam, hogy a havasok megmozduljanak, a patakok megzavarodjanak, a sziklák ketté hasadjanak . . . Keletről ellátok egész nyugotig, nem tudom honnan jöttem, merre van a házam, megkérem az istent, küldjön erre egy gerleadarat, vezessen el oda!“ (U. o. 81.) Szeretője olyan, mint a csillagok között a hold, a legnagyobb, a legszebb, a legvilágosabb. „Zöld levél . . . de messze vagy kedvesem, két hegy és egy málnás erdő választ el három napi úttal. Oh, bár az erdő kiszáradna, a hegy megörlődne . . . hogy térséggé változzék át, az erdő helyén pedig zabvetés nőjön, faluból-faluba látnánk el; meglátnók, a mitől elváltunk.“ (M. I. DStr. 87.)

A katona az idegenség keserveiről így panaszol: „Nyomorúlt idegenség fivérem, nővérem lettél s az maradsz halálomig . . . A mióta elvittek, nem ettem lágy kenyeret, csak sótalan profontot . . . Estvénként nem vacsorálok, lekönyökölkök és sirok, mint a kipórált gyermek . . . az idegen országban nem várom a holnapot, csak a

halált! Anyám, oly idegennek érzem magamat, mint a termőfa a tövisek között, panaszkodnám, de nincs kinek, csak a kakuknak... még neki sem, mert a bükkfa ágain ugyan rosszul énekel nekem, hogy testvérek nélkül éljek! Olyan idegen vagyok apa, anya, testvér nélkül, mintha a kő szült volna engemet, vagy a felhőből hulltam volna alá, de ha a felhőből estem volna le, sem volnék oly nagy idegenségben, mint a milyenben élek!" (U. o. 56—57.) „A meddig a szemeim ellátnak, körülöttem minden idegen, erdő, havas, ember... csak a levél és a fű nem az, a mi az egész világon egyforma". (U. o. 79) „Világ, világ, világ, perzselne fel a tűzlángja, három végeden nyers, egy végeden száraz fával, ha nem volt részem benned, csak az idegenségben. Bármily tiszta legyen felettem az ég, az életitala rám nézve ürom, s bármily csillagos, rám nézve be van borúlva". (U. o. 85.)

A román katona az idegen országban szíve egész melegével csüng az otthoniakon s keservében, türelmetlenül felkiált: „Kapitány, kapitány! Boesáss haza bár egy napra, hogy ekém szarvát megfoghassam, s a rózsámmal kibéküljek — visszajövök nyomba!" (U. o. 74.)

A csata zajában is csak az otthonra, a kedvesre gondol: „Ott a síkokon, két nehéz tábor verekszik, fiatal regrutákkal; úgy repülnek a golyók közöttük, mint ágak között a sok levél. Jer nézd anyám, a fű összegázolva; már fű sines, csak szakálíg érő vérpatak, a muszka, a török vére, a mi a lovak sörényeig ér... Sirj rózsám... de még se, ha béke lesz, visszatérek!" (U. o. 11—12.) Az anya a tiszt uraknál kiméletért esdekel, így: „Pál kapitány, hová viszed katonáidat? — A tűzbe szegényeket! — Kapitány, kapitány, az úton ne zaklasd őket, fiatal regruták még s a kemény úthoz nincsenek hozzászokva". (B. A. 302.) „Felsőleges császár! békülj ki és ne háborazzál; a regruták fiatalok még, ne vidd még a tűzbe... lásd, voltak kitanúlt katonáid is s azokat is lelőtték s ott fekszenek a kórházakban szerteszét!" (U. o. 316—317.) Háború idején az otthoniak remegve várják a fejleményeket és gyászolnak: „Zöld levél, görbe fa... a császár szolgálai megizenték a falu leányainak, hogy ne hordjanak bisziok-virágot, mert a legények erős tűzben vannak; s ne hordjanak gyöngyöket sem, mert a szegények nagy gyászban élnek". (U. o. 296.)

A román katona, bár élénk figyelő tehetséggel bír, a földrajzzal folyton hadilábon áll. A nemzeteket sem igen különbözteti meg egymástól. A némettel tisztában volna még, de már a török, hercege, bosnyák, orosz, porosz, francia, burkus, mert ellenség, az már neki mindegy. Ez a nagy zürzavar a csaták leírásánál fordul elő. Az olasz háborút, a boszniai, herzegovinai csaták egész sorozatát megénekli a román katona s az a nevezetes, hogy a győzelem mámorát sehol sem érzi, a nyert csaták után sem vídul fel, sőt ilyeneket nem is ismer, — körülötte vértengert, elhullott bajtársakat, otthon jajgató alyákat, szeretőket lát. Mindenütt vesztesnek érzi magát s a győzelem után való visszavonulásban is csak retirálást lát. Ez hihetőleg onnan van, mert nem bízik a vezetésben. A solferinoi (Sulfarim) csatában arról panaszkodik, hogy „Solferino alatt rossz helyen helyeztek el, az ellenség előtt hegy oldalon, tarisznyánkban egy falat kenyér nélkül, egy kalánnyi víz sehol; éjjel-nappal gledában állunk, mint valami szálas fenyők . . . reggel megkezdődött a harc, a golyók mint a legyek úgy repültek . . . a francziák ágyui kéve számra döntötték le embereinket . . . Császár engedd, hogy retiráljunk, mert a francziák, az olaszok, burkusok és angolok három oldalon körülfogtak már“.

A román ember főjellemvonásai közé tartozik a béke iránti szeretet; ennek következtében a megadást többre becsüli a bizonytalan küzdelem eredményeinél. A boszniai háború alkalmából a katona arról panaszkodik, hogy a török soha nem alvó kigyóként a bokrokban fedve élt, s onnan terítette le ellenfelét. Itt is csak így kiált fel: „Felséges császár, köss békét, vagy engedd hogy retiráljunk, nem látod, hogy mindnyájan elveszünk!“ (M. I. DStr. 71—72.) Ismét: „ . . . hullanak a vitézek a csatában, a vér patakoként foly, hátramaradnak a szeretők, özvegyen a hitvesek. Átkozott háború, pusztává teszed az országot! Felséges császár! köss békét, hogy a katona haza mehessen feleségéhez, gyermekeihez . . . mert a mióta háboruskodol, a könyvek omolnak, a vetések puszták, öreg apák, anyák és gyermekek kenyér nélkül; penészednek az ostorok a szegen, az eke a csürben rozsdásodik, az ökrök pihennek jászlaik előtt; megaciztosodik a kertek földje, a kukoricza kapálatlan, a kalász learatlan; az úton, az ösvényeken foly az anyák könyve patakként fiaik miatti keservben; forró könyve a hajadon

leányoknak és a bánatos menyeskéknek. Az anyák fiaikat, hitveseiket az asszonyok s kérőiket sítadják a leányok! (U. o. 73—74.)

A román katona különben harezban helytálló, nélkülözést és fáradtságot bír, engedelmes; inkább egy lábíg elbult, de a parancs mellett kitart. Erre mutat számos költemény. Békében szintén ilyen, azért a román legény, mint anyag a katonai körök által igen jónak van elismerve. A katonai gyakorlati fogásokat általában véve nehezen sajátítja el; a gyakorlati idő tartama alatt a sok bánatmat, durvaságot panasz nélkül túri el, de lelke háborog és bosszúért kiált. „A mikor a káplár, a ki akkora, mint egy répa, haptágot kiált, hogy igazgatnám fejemen a csákót s állam alatt a szíjat, úgy jó, hogy megragadjam a haját“ . . . (M. I. DStr. 14.). A dolog azonban tette nem kerül.

A katonai fegyverek, eszközök sok bajt, vesződést okoznak a román katonának, bár azt tartja, hogy „a szíjakkal s fegyverekkel, bármily nehezek is, még továbbra is küzdeni tudna, de a kedvese utáni vágygyal birni nem tud!“ (B. A. DStr. 304.) „Katonáskodnám ha a puszka és az alkatrészei nem volnának, mert azok emésztk a katonák napjait, a patrontás a derekat, a bornyú az egész testet. Fájnak a lapoczkáim és a mellem a puskától s a szerszámaitól“ . . . (U. o. 303.) „Szép legények, szegények, ti gulába rakott fegyverrel légereztek, szíjakkal összekötözve, mint járomban az ökrök.“ (M. I. DStr. 42—43.)

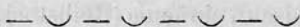
Mikor kiszabadúl a katonaságból s visszatér falujába, az úton is még mindig a bánatost fűjja. „ . . . Két testvér megy haza a katonaságból, a nagyobbik nagy keserűséggel mondja: tegyük esipőre a kezünket s énekeljünk egy bánatost, mert a mióta katonáskodunk, udvarunkról ekét ki nem hajtottak, a vasak megrozsdásodtak, az ökrök a pajtában elhullottak, a szekér elrothadt . . . apánk, anyánk de megvénülhettek, elgyengülhettek, talán meg is haltak már . . . a szomorú daltól a fű mozgába jött és a levél reszketett az ágon.“ (B. A. DStr. 310.) Katonaság után pusztulást lát maga körül.

Daczára a sok szenvedésnek, a végek végén még is így kiált fel: „Ragadj fel lovam, még egyszer engem a hegytetőre, hogy körülnézzek s lássam az egész világot, a merre csak jártam. S vigy el a Tiszáig, a kiterjedt táborig, a hol a bükkfák árnyában sír-

dombok állanak, sírjai az innen elvitt vitézeknek!“ (U. o. 314.) Egy perezre tehát még szeretné nyugodtan megszemlélni a helyeket, a merre megfordúlt, de ekkor is a bajtársak sírjaira gondol, a kik távol otthonuktól nyugszanak, s nem voltak oly szerencsések, hogy visszatérve, övéiket lássák. Mert a román katona hűséges bajtárs; társaival együtt érez és együtt vérez, azokért mindig helyt áll, különösen ha fajabeli. Megsírátja őket, bánatukban részt vesz és minden bántalmat átérez, a mi őket éri.

A katonaviselt legény aztán falujában bizonyos tekintélynek örvend. Eltekintve a szélesebb látkörtről, a mi az utazás s az idegen társaság eredménye, a katonaviselt ember mozgásában, fellépésében ügyesebb, ruházataiban állandóan tisztább, beszédesebb, sőt merészebb is, a mi a többi legények előtt imponál. A tánczban ezek a legények viszik a vezető szerepet; tánczszókbán őket senki nem sértegeti, míg ők a többi legényekkel úgy szólva szabadon bánnak el. E miatt sok az összetűzés. Az anya is büszke már a fiára: „*o fost cătană!*“ (katona volt) szókkal szokott dicselkedni az idegenek előtt. Természetes, hogy a leányok előtt is kapósabb a katona-legény, mint más. A viselt dolgairól, keserveiről, tapasztalatairól szívesen elbeszél s a faluban szívesen elhallgatják az érdekes meséket. — De az idő telvén, megöszül, megvénül, új dolgok kerülnek felszínre, más katona-viselt legények kerülnek vissza, hogy késő időben az öreg regélőnek, a kinek fejében már az emlékek összezavarodtak, el se hiszik az újabb nemzedékek, hogy katona volt.

A katonadal melódiája állandóan bánatos, szomorú; verstani szabályai röviden a következők. A román nép szabályos versszakokat (strophá) nem ismer; általában véve a versszakot két sorosnak képzei, azért mindig párrimet használ. A verssor rendszeren nyolez (négy trocheus láb) tagból áll; a rythmus hangsúlyos:

A tárgy keretéhez tartozik a verbunkról is megemlékezni. Egy pár ilyen kurjantás is ismeretes, a melyben természetes a katonaelet gyönyörűsége van kiemelve:

Haidăți, ficiori, la cătane,
Să mănăcăm pită și carne!

Haidai, ficiori, la verbunc,
Să mănâcăm carne de junec!

(Jertek, legények katonának, hogy kenyeret is hust együnk!
Verbunkra legények, hogy ökörborjú húst ehessünk!)

Să trăiască, să trăiască,
Cine vrea să cătunească,
Pentru țara ungurească!

(Éljen, éljen, a ki Magyarországért katonáskodik!) Hihetőleg
szabadságharci maradvány; a következő szintén:

Frunză verde de bostan,
Jo's cătana lui Urban!

(Töknek zöld levele, Urbán katonája vagyok!)
A szabadságharcra emlékeztet a következő vers:

Aztăzi cu bucurie
Românilor veniți i

Jánku Ábrahám, néptribun, riadó dala ez, a mi a románok
között általánosan ismeretes. Felemlítjük a forradalomból a következő
műszókat, a miket a román felkelők a katonai gyakorlatok alkalmá-
val használtak: „cătră fên, cătră paie!“ (a széna felé, a szalma felé.)
... „la deal, cu tri căte tri, că vin chintiși!“ (hegyre fel, mert
jönnek az önkéntesek.) — Katonák énekelhették Napoleon alatt a
következőt:

Bunăparte nu-i departe,
Acel'a face dreptate!

(Bonaparte nincs messze, az majd igazságot oszt!)

A katonai műszavak közül felemlítem a következőket: răgută
(regruta), legman (lieutenant), ciupistrac (Zapfenstreich), hopșit
(Abschied) broțoc (Broadsak), chrăștoc (Reibstock), dungariște (Dunkel-
arrest), șilboe (Schildwache), pătrontaș (Patrontasche), eiacău (esákó),
tist (tiszt), pășuș (paszus), prifont (profont), hoptac (Hapt-acht), rut
(Ruth), husar (huszár), strajameșter (strázsamester), căprar (káplár),
rast (Rast), spitar (Spital), boconci (bakancs), rătalit (retiralás), —
többnyire német és magyar átvételek.

Kolosi Török István.

Kolosi Török István a XVII. évszázadnak egyik érdekes és érdemes költője. Életéről keveset tudunk, jobbra csak azt, a mit egyes munkáiból kihüvelyezhetünk. Így nyilvánvaló, hogy 1611-ben született. Maga mondja *A szent János historiájában* :

Ezerhatszázharminczegy esztendőben
Ez éneket húshagyókedd hetiben,
Életének legfőnlőbb idejében,
Írám *huszonegyedik* esztendőmben.

Az asszonyi nem dicséretét is avval végzi :

Mikor az hatszáz felett ezer eltölt volna,
És harmincz azok után változva forogna,
Az *virágzó ifjúság* nékem is szolgálna
Ez verseket rendelém, hírül hogy maradna.

Neve mutatja, hogy kolozsi születésű. Előbb Bethlen Ferencz fejedelmi udvarmester házában nevelősködött. Majd szülővárosában tanítóskodott Szentmártoni Bodó János unitárius pap mellett. S a kor e másik jeleséhez bizodalmas tisztelet fűzi mindvégig. *Az egyes életnek kedvelt n és káros voltáról* című költeményéhez Szentmártoni ír három (4—4 soros) strophájú ajánló verset. A város is, úgy látszik, szives indulattal volt derék szülőtte iránt s pártfogásával elősegítette törekvéseiben. *Sz. János historiájá-t* ajánlja: „Az Kolos városának főbírájának, Gosztoni Péter deák uramnak, Lőrincz deák, Fodor Gergely uraméknak és az egész tanácsnak, úgy mint hazájának és magának kegyes patronusinak. Az Úr Istentől szerencsés boldog esztendőket, az sok bú és szorongató nyomorúságok után vigasságot és örvendetes állapotot kíván Kolosi Török István“. Költőnk itt töltött idejét *fénylő* időnek nevezi. Boldognak érezte magát.

Aztán toroczkószentgyörgyi pap lett. 1636-ban ott volt. De hogy mikor került oda s mikor ment el, nem tudjuk.

Innen a Nyárádvölgybe került. A esíkszentmártoni unit. egyház papja lett. A *kakas természetéről* írott verse előszavában, a mely 1642. nov. 9-én kelt, magát az ige esíkszentmártoni hirdetőjének mondja. E költeménye előtt van az előbb említett: *Az egyes élet kedvetlen és káros voltáról*. Avval végzi:

Mikor ezerhatszáznegyvenhárom folyna,
Az zöldellő május fogyó-félben volna,
Az szép Nyárád vize naponként tisztúlna,
Szerzém ez éneket, hírül hogy maradna.

Orbán Balázs gyanítása szerint a marosszéki Csík-Szent-Márton előnevét a Nyárád moesaraiban tenyésző sok esiktől vehette.¹ Hogy költőnk meddig élvezte itt a káposztalében főtt izletes esikot: nem tudhatni. Azt sem, megérte-e az 1661-iki tatárdulást, melynek áldozatául esett a szép templom is s veszett el — a hagyomány szerint — a falai közé menekült sok nép is.

Úgy látszik, ezt a szomorú időt nem érte meg. Uzoni Fosztó István, a ki száz év múlva (1774-ig) toroczkószentgyörgyi pap volt s így költőnk kései utódja, a kézirati unitárius egyháztörténetben, melyet Kénosi Tózsér János kezdett s ő folytatott, azt mondja, hogy Kolosi Török István 1640-ben már esíkszentmártoni pap volt s ez évi jun. 21-én a tordai zsinat egyházi közjegyzővé (generalis notarius) választotta. Később a marosi unitárius egyházkör esperese lett. Mint esperesnek az anyakönyvben kezeírása 1648. febr. 18-án látható utoljára. Ezután néhány üres lap van, hihetőleg betegsége miatt. 1652. jul. 10-én az almási zsinatra esperest is választanak helyére. Tehát valószínűleg ebben az esztendőben halt meg.²

A nők e lelkes védelmezője családos ember volt. De családi életéről csak annyit tudunk, a mennyit Uzoni Fosztó feljegyzett, hogy ő a toroczkószentgyörgyi papi telek szilvásában még látott egy márvány sírkövet, a mely Kolosi Török István két elhalt gyermekének emlékét tartotta fenn. Az egyik, Sára, megh. 1639. nov. 16-án; a másik, István 1642-ben, 8 napos korában.³ Bár nem

¹ A székelyföld leírása. IV. 84.

² Jakab Elek. Kolozsvár története. II. 630—631. l.

³ U. o.

tudom, hogy ha költőnk 1640-ben már eszékszentmártoni pap volt, 1642-ben mért temetik gyermekét a torozkószentgyörgyi papi kertbe. Úgy képzem, hogy felesége oda való volt. Lebetegedni haza ment s elhunyt újszülöttjét kis testvére mellé helyeztette.

De e fukar életrajzi adatok mellett gazdagon tárul fel előttünk költőnk belső világa. Reánk maradt három vallásos tárgyú és irányú költeménye. Mind a három fordítás. Illetőleg egyiket saját maga régiebb latin művéből fordította magyarra.

Az egyik: *Az szent János evangelista és apostol historiaja*. Kolozsvár, 1635-ben. (Írta 1631-ben.) Ad notam Trojanae Historiae. Az ajánlás után egy hat soros latin distichon: Ad lectorem. Három részből áll. I. Szent János miként úzi ki az ephesusi Diana-templomból az ördögöt. II., III. Pathmos szigetén miként győzi le Cynopsot, a magusok fejedelmét. Összesen 173 négy soros versszak. (39 + 90 + 44.) Mint a költő mondja:

Az melyet *Reuchlin János* könyvéből,
Két ő írt az csudálatos igéről,
Fordítottam magyar nyelvre, hogy ebből
Minden hű keresztyén tanoljon szüből.

Bevégezvén a történetet, naivúl így szól:

Többet is szólhatnék az szent Jánosról,
Krisztus nevében tett sok csudáiról,
Igen istenes és jámbor voltáról,
De másnak hagyom, bár szóljon azokról,
Mert én immár *énekelni elunám,*
Kezeimet írással megfárasztám.

Aztán elmondja czélját:

Hogy minden ember azt eszébe vegye,
Az ördögnek mely nagy inceselkedése,
Isten hiveire fenekedése,
Minémű nagy ő tökéletlensége.

T. i. erdélyi értelemben: agyafurtsága.

Végre bár nem szorosán a történetből folyólag, mintegy pap-társaihoz szól, hogy:

. . . mineműnek kell az embernek
Lenni, ki hirdetője az ígének,
És az igaz kegyes Krisztus hívének,
Az ő szent tudományában élőnek.

Mert szükség, hogy magát könyörgésekbe
Foglalja mindenkor az ő szívébe,
Nála Isten ígéje felejtésbe
Csak egy nap se legyen el veszteglésbe.

Haláláról gyakorta gondolkodjék,
Menyországról erőssen tudakozzék,
Jámbor s hű emberekkel társalkodjék,
Mértékletességben élete féljék.

Igy nyerheti az örök boldogságot,
Az tündöklő és szép fényes országot,
Meglátja az angyali társaságot,
Ha szenved Jánossal martyromságot.

Ez időben az unitáriusoknak nehéz sorsuk volt, különösen a hatalmas, nagy erélyű, erőszakos Geleji Katona István református püspök uralma alatt. Kétségtől az volt főczélja költőnknek, hogy hitfeleit, kiváltképpen paptársait állhatatosságra, meg nem félemlíthető kitartásra, ellenállásra lelkesítse.

Ugyan e kötetben van folytatásúl: *Az világi embereknek bolondságán és nyomorúságán való síralom.* Marsilius Ficinus írásából 33 négy soros versszak.

Az egész, lendületes sorokban, dorgálása az emberi bolondságoknak.

Gazdagságot kérünk naponta az Úrtól, de nem okosságot; széppé akarod tenni házad, lelked rút marad; ha beteg a tested, keresed az orvost, de nem lelki betegségednek; hű barátot vársz, magadhoz hűtelen vagy; a mit ma dicsérsz, holnap gyalázod; építésben, zenében szorgosan keresed a harmoniát, szivedben nem; dicséred a bölcseket, de nem követed; tiltják a bírák a gyilkosságot, de az emberölő szerszámokat hadd verjék a műhelyekben; szeretnéd, hogy jó tanács legyen minden városban, az egész országban, de az ifjúság nevelésére, zabolázására semmi gond; hiú hírért, névért eltöröd mások hírét-nevét, feldúlod békességét; rosz nyelveddel mindent bűnbe keversz s mégis jutalmat vársz.

Néha szokásod kívül, ha jót mivelsz,
 Istennek abból semmi jót nem engedsz,
 Sok bűneidért ha csapást érdemlesz,
 Nem adtál erre okot: ilyen szót vetsz.
 A sorsot vádolod.

Aztán így folytatja:

Drágának tartod kis örökségedet,
 Irtod, meg szárítod mezei földedet,
 De az mi annál drágább, te elmédet,
 Gaztól nem irtod, nem szépíted őtet.

Erre sokaknak vagyon szorgos gondja,
 Hogy jól meghizzék gyorsan futó lova,
 Emberi nyelven szóljon pelikánja,
 De hogy gyermeke jó legyen, károlja.¹

Fösvénlet igen pénzedet költeni,
 Melyet idővel meg tudnál találni,
 Az üdöt pedig nem szánod vesztetni,
 Kit minden kincsessel sem tudsz visszanyerni.

Lelked sír azon, hogy nincs elég pénzed,
 De hogy Istenről nincsen bő értelmed,
 Szent törvényéről teljes bölcseséged,
 Azon nem búsulsz, nem fáj azért szíved.

Ehez hasonló számtalan sok vakság,
 Hiváságos szüben rakodott bolondság,
 Vesztí el tőlünk, az mi igaz jóság,
 Az miben volna az örök bódogság.

Teljes életünk mert forog csak ebben,
 Hogy az nagy dolgot keressük kicsinben,
 Az fenn valókat földi seppedékben,
 Jót tudjunk lelni rút éktelenségben.

Változó futó gondban csendességet,
 Egymással vívó dolgon békességet,
 Szükölködésben lennie bőséget,
 Halálban végre remélnünk életet.

S így végzi:

¹ Azt hiszem ez sajtóhiba. Pelikán van publikán, puplikán (papagály) helyett. Ez tanúl meg emberi szavakat, a pelikán nem.

Rajtunk könyörülj, mennyei szent atyánk,
 Látod, naponként többül sok nyavalyánk,
 Bolondságunkat ne nézd, tekints reánk,
 Mutasd meg nekünk, hol vagyon szép hazánk.

Harmadik vallásos és fordított, t. i. saját eredeti latin munkájából fordított műve: *A kakas természetéről*. Egy másik (*Az egyes élet kedvetlen és káros voltáról*) művéhez kapcsolja. Címe a szöveg felett latin: *Cantiuncula de natura et proprietatibus galli et quare supra templum ponatur. Quae quondam latine modulata, nunc vero in hungaricum idioma translata, datur et dedicatur fraterne ministris verbi Dei in sede Marus, veram receptam unitariam religionem profitentibus. Dominis, amicis et fratribus in Domino carissimis et observandis. (A tékozló fiú nótájára.)*

Különösen hát maroszekei paptársainak ajánlja. Tárnya, hogy miért teszik tornyainkra a kakast? Felelete: Szüntelen vigyázzon a jó pap, mint az éber kakas. A szél erre-arra forgatja a kakast, sok papot így forgat a restség. A kakas vezeti a tyúkokat és gondjokat viseli, a jó pap is a gyülekezetet; tanítja és azt cselekszi, a mi Istennél kedves. Mint királyi főn a korona, kakas fején taréja, lábán, miként a vitéznek, sarkantyú: a pap, ha nyája előtt akar járni, koronként viselje fején a kalapot, lelki sarkantyúval ösztönözze testét, a szent igével biztassa az erőtlent. Fél az oroszlán a kakasszótól, az ördög is eltávozik, papok kiáltását hallván, vigyázását látván. A kakas kikapó feleségét szárnyaival veri; így tesz a pap is Isten törvényei ellen vétkező hallgatóival. A kakas ha búzaszemet, magot talál, oda „kitegeti“ feleségeit; a jó pap is hintse a szentírás tiszta magvát a hiveknek „és az lelki eledelt, azokkal közölje“.

Kakasok tojásából terem baziliskus,
 Az mint erről nagy szépen írt egy historikus.

A sátán mérge is öregbül, ha a pap hanyagül vigyázza, mit művel a híve. Az időváltozást a kakas megérzi; a pap is, a mint a jövendő romlást észreveszi, hát „szorgalmatosban kezdje az bűnöst feddeni.“ Nagy-szépen hordozza a kappan a esirkéket; a szent életű pap is vezeti, tanítja a népet. A kakas este felrepül a kakas-ülőre, hogy éjfélkor jelentse a reggeli időt; a pap is a földről nyájával a mennybe szálljon.

Annak boldogságára jó útat mutasson,
Az jóknak példát adjon, szüntelen tanítson.

Mikor a kakas kukurikol, magát szárnyaival esapdossa és veri; a pap is előbb magát kezdje tanítani, hogy tudja orvosolni nyája betegségét.

Az utolsó négy versszakban a költő így biztatja a papokat:

Tanító, az Istennek böles követője légy,
Kinek tiszteletére reggel templomba mégy.
Józanon és szentül élj, esztelenül ne tégy,
Imádsággal az Úrtól térésre üdöt végy.

Olvass, tanolj, prédikálj, énekelj és szolgálj
Az Úrnak, hogy mennyei szép kenyérré találj,
Hallgatóiddal együtt az örökségbe szállj,
Melyet szerzett az Krisztus, ki atyja jobbján áll.

Ha különben cselekszel, bizonyosan tudjad,
Hogy papságra magadat csak héában adtad,
Az Istennek ígését nem jól prédikáltad,
Csak béres voltál, mikor az népet oktattad.

Kakas természetiről légyen elég e most,
Kit papok ha követtek, Krisztus jutalmat oszt,
Mennyei koronától, higgyétek, meg nem foszt,
Nyájatokról eltérít mindenféle gonoszt.

Különben a kakasról való illetén elmélkedés általánosan divatban volt ez időtt.

Ám Kolosi Török István költészetében legfelölőbb s legbecesebb, hogy ő e korban, mikor a nők gúnyolásában, támadásában lelik kedvöket, az asszonyok védelmére kel. Bátran, melegséggel, a meggyőződés erejével harczol érettök. Két ilyen költeménye van. Az egyiknek czíme: *Az asszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicséretiről való rythmusok.* („Az tékozló fiú“ nótájára.) Megjelent Kolozsvárt, 1630. (Szabó K. vélekedése szerint.) Jelígeje: Az ki jó asszonynyal bír, örökséget kezd bírni, hozzája való segítsége vagyon és nyugodalomoszlopa.

Az hol sővény nincs, eltékozoltatik az örökség; és az hol asszony nincs, fohászodik az szükölködő.

Ajánlása: „Az tiszteletes asszonyoknak, nagyságosaknak, nemeseknek, városiaknak és minden rendbélieknek, valakik tiszta hírrel-

névvel és dicsiretes erkölcsessel fényeskednek; nevezet szerint pedig nemzeti Kemény Kata asszonynak,¹ a tekintetes és nemzeti buni Bethlen Ferencz uramnak, fejedelem urunk ő nagysága főhopmes-terének; Fejérvármegye főispánjának és ugyan urunk ő nagysága méltóságos táblája hűtös assessorának, szerelmes házastársának, mint kegyes patronájának, ez kised munkát mindenféle jóknak szerencsés előmenetelével kedvesen ajánlja.“

Abból indul ki, hogy mind az ó, mind az új testamentumban, mind a régi történetekben gyakori emlékezet van derék, jeles asszonyokról. „Mindazonáltal mégis álmélkodhatunk rajta, mely igen kevesen találkoztak még ez ideig, a kik a jó asszonyoknak nemes-ségéről, jóságáról és méltóságáról, az előbb említett írásokból okot vévén, valami dicsiretet töltek volna és azokat az férfiakkal összehasonlítani mérték volna. Hanem legtöbben, az kik felőlök írtak, az ő írásokat azoknak gyaláztatjokra, dicsirettel viselt dolgoknak eloltására, kegyes természeteknek szidalmazására és jó erkölcsöknek rúttítására igazgatták.“ Veszedelmes irigységnek itéli „a jó asszonyoknak méltó és illendő dicsiretit hallgatással eltitkolni és hogy őket is érdemlett jó hírekben-nevekben, tisztességgel viselt dolgoknak emlékezetiben, nagy *háládatlanság* volna megfogyatkoztatni.“

Azt mondja, hogy nem hízkelésből, sem valami tisztesség vadászásból cselekszi ezt, nem is „valami hazug *talált* dolgokkal, hanem világos ratióval, példákkal és az szentírásból, mind az ó s mind az új szövetségnek bizonyosságival akarom az előttem álló dolgot nagyobb részre erősíteni és mutogatni.“ Történeti igazságra törekszik, nem mesékkel akar kápráztatni.

A 7 + 6 ütemű, (nem mindig megtartott sormetszettel) négy soros, egy rímű versszakokból álló költeményt avval kezdi, hogy Isten nem tett különbséget férfi és nő közt. Mindkettőt a maga képére formálja. Mindkettőt felruházta okossággal. Örök boldogságot is mindkettőnek ígért.

Nincs nemnek választása szemének előtte,
Ki jámborúl él, léssen bő jutalma érte.

Egyik nem sem nagyobb a másiknál. Nem méltóságosabb, nem okosabb a férfi az asszonynál, sőt sok dologban az asszony kiválóbb, *bódogb*, mint a költő mondja.

¹ A későbbi fejedelem nővére.

Itt is eleve védelmezi magát, mint az ajánlásban :

Követve szólok penig, minden megbocsásson,
Igazmondónak engem ez dologban valljon.
Hazug hizelkedőnek ne prononciáljon,
Olvassa meg beszédem s azután úgy szóljon.

Mert a jó asszonyoknak sem fizetéseket
Én azért nem kívánom, sem dicsireteket,
Hanem mint gonoszoknak megfeddém vétkeket,
Másképpen megdicsírem jóknak életeket.

Hallom sok emberektől, miként rágalmozák ;
Nemcsak az rossz asszonyt, de az jót is gyalázzák,
Mindent ellene szólnak, embernek sem mondják,
Megérdemlett jószágát rútúl eltagadják.

Tehát igazságérzete kényszeríti felszólalni a méltatlanúl lenézett, vádolt asszonyi nem mellett.

22 pontban igyekszik kimutatni az asszonyi nem jelességét, a férfival egyenlő voltát.

Az öt első még elég naiv. Az ugyan senkit meg nem győzne a költő igazságáról. Udvarlásnak vagy tréfának megjárná. De költőnk egész komolyan beszél. Azt mondja :

1. Az asszony előbbkelő voltát bizonyítja az ősszülők neve is. Éva = élőknek anyja, Ádám = földből vett. Mennyivel jelentősebb amaz, mint ez.

2. A nőt utoljára teremté Isten, ő a teremtés koronája.

3. A férfit Isten a paradicsomon kívül formálta, mint a többi állatot ; az asszonyt pedig a gyönyörűséges paradicsomban alkotta.

4. A férfit Isten piszkos, sáros földből esinálta, de az asszonyt „az eleven férfiből véve, tiszta, lelkes állatnak esontjából készíté“.

5. Azért „a férfiú természet munkája, asszonyt penig az Urnak keze alkotmányá“.

Itt kezdődik a komolyabb tárgyalás :

6. A nő kétségkívül meghaladja a férfit *szépségben*. Termetesebb (szébb termetű) és „gyönyörű színt Isten orezájára öntött“. Járása ékes, magaviselése tekintetes, mozdulása, testtartása tettetes (tetszetős).

Minden ajándék felett való ajándéka
Istennek az asszonyon az kedves szép orca,
Melyre minden szemeit örömmel fordítja.

Emberek leányinak gyönyörű szépségét,
 Az Istennek fiai láták ékességét,
 S mingyárást megkedvelék s kiki feleségét,
 Azok közül választá életének felét.

Szép volt Sára, Rebeka, Abigail, Bersabe, Vasti, Eszter, Judit, Zsuzsánna, Jób három leánya. Dicséretesen említi s írja le mindezek szépségét.

7. Az embernek legszebb része a feje, égre emelt tekintetével. Már pedig :

Soknak férfiak között fejek megkopaszul,
 Arról az haj hullván, homlokok megrútul.
 Asszonynak az természet adta ajándékul,
 Egészlen hogy az haja ő néki el nem hull.

Aztán :

Férfiak szép orcáját az szőr megrútítja,
 Pelyhes szakáll és hosszú bajusz béborítja.
 Soknak orrát, homlokát, ember alig látja,
 Természet az férfiat annyira csufolja.

Ez felett mennyi gondja az szakállal vagyon,
 Mihelt felkél, fűsűje, keze vagyon azon.
 Tépi, húzza, hogy toll, gaz rajta ne maradjon,
 Templomba s piac felé tisztán, hogy induljon.

Borbélynak mennyit fizet az főmosatásért,
 Megnevelt szakállának tisztogatásáért :
 Ha mindezt computálná, iszonyodnék azért,
 Sápólódnék az sok és számtalan költségért.

Külömben vagyon dolga az asszonyállatnak,
 Mert szép feje orcájai tisztán megmaradnak,
 Szőröktől és pelyhektől meg is nem rútnak,
 Asszonyok azok miatt semmit nem búsulnak.

8. Az asszony tisztább mint a férfi. Ha megmosdik, alig látszik a vizen ; a férfi keze mosása után a víz beszennyeződik.

9. Azt a schopenhaueri nézetet fejezi ki, hogy szellemi tehetségeiket a gyermekek anyjoktól nyerik.

Az anyának van teje, melylyel nemcsak gyermekét táplálja, de teje valódi orvosság is.

10. A nő sokkal könnyörületesebb.

Beteg mellett forgódni, vigyázni serényebb,
 Vigasztaló beszéde az méznél is édesb.

11. Kezében gyógyító erő van sok asszonynak, sok tudós doktornál többet bír tenni. T. i. „mely asszonyon Istennek áldása, jó kedve, és bőségesen reá kiöntött kegyelme“.

Az hol nincs asszonyállat, mint Salamon mondja,
Ott nyeg az szegény beteg, nincs ki vigasztalja,
Feje alját csendesen feljebb magasztalja,
Nincs, ki falat jó étkét nyavalyásnak nyújtja.

Asszonyok emlője vén ember hült mellén új életet gerjeszt.
Példa szent Dávid és Abiság. (III. Kir. I. 3—4.)

12. Az asszony kiválóan ékesszóló.

Ez kedves ajándékba asszony férfiúnál
Sokkal inkább részesült beszédében annál,
Mert bővebb és ékesebb szava az uránál,
Szépen folyó beszéde hathatós sokaknál.

Anyjától, dajkájától tanul a gyermek beszélni.

Abban is kedvezett a természet az asszonyoknak:

Hogy némát ő közöttök ember ritkán lelhet,
Hallgató, gondolkozó köztök el nem élhet.
Semmi muzsikás nem ér asszonynak szavával,
Zengedező gyönyörű vékony nótájával,
És annak a hallásra méltó szép hangjával,
Kedves éneklésével és dudolásával.

13. Nincs nagyobb áldás, mint a jó feleség. „Minden kedves-ség felett való kedvesség ez“. Gyarapodik vele a férj jószágáa.

Méltó az jó férfinak az ilyent szeretni,
És előmenetire serényen vigyázni,
Térden állva Istennek szükség imádkozni,
Ez ilyennek éltjéért szívből könyörgeni.

14. Az asszony okos, furfangos. Túl jár a férfiak eszén. Példá-
kúl felhossa Évát, Sámson feleségét, Bersábét, Jób feleségét, Rák-
helt, Rebekát, Juditot, VII. János pápát, stb.

15. Az asszonyok jobbak, ártatlanabbak a férfiaknál:

Mert tőlök nem áradtak annyi gonoszságok,
Férfiaktól érettek legtöbb hamisságok.

Szentírásbeli példákkal bizonyítja s azt mondja:

Hogyha az asszonyoknak historiát írni,
Szabad lőtt volna némely dolgokról szólani,
Tudnának férfiakra ők is emlékezni,
Soknak gonoszságáról bizonytságot tenni.

A férfiak közt vannak:

. nagy sok lopók, ragadozók,
Kegyetlenek, gyilkosok, csalárdok, árulók,
Házak gyutogatói, hamisságot mondók,
Sokféle gonoszságra általútat nyitók.

Fogházban, tömlecekben mennyi foglyok vannak,
Rossz cselekedetekért békókban tartatnak,
És mennyin akasztó ár s nyársban megszáradnak,
Legtöbben a férfiak száma közzül vannak.

A férfiak régen több nejjük voltak s még ágyasokat is tartottak, általában, *törvénye en*. Rendes jó asszonynál ez soha sem fordúlt elő.

Sokkal is mértékletesb asszony férfiúnál,
Magát megtartóztatóbb, tisztább szentebb annál.

16. Nagy tarka-barkaságban sorol elő szenttörténeti és klaszszikus példákat. Ilyenek: Sára (Ábrahám és Tóbiás felesége), Abigail, Artemisia, Argia, Pompejus drága Juliája, Catónak eszes, kedves, édes Portiája, a szép Cornelia, Messalina: Mithridates felesége, a kegyes Hipsieratea, a tökéletes és tiszta életű Zsuzsánna, Lueretia, Sulpetia, Iphigenia, Kalidonia, Atlanta, Cassandra.

Az is az asszonyok dicsősége, hogy három földrészt asszonyról neveztek el: Ázsiát Asia nympháról, Európát Agenor leányáról, Afrikát „Lybia asszonyról, ki származott az híres nemes Epafustól“.

17. Megindító az asszonynak férje iránt való szeretete, nagy hűsége. Példákuél felhossa: Brutus feleségét; a spártai nőket, kik férjüket a börtönből kiszabadítják, magokat csempészve helyökbe; Didót, Artemisiát. Mindezek érdekes kis történetek alakjában kerülnek az olvasó elé.

Az asszony gyöngéd, részvevő:

Ide néz, (ide tartozik,) hogy mindenkor jó asszony urához,
Kegyességben viseli magát ő társához.
Bánatját hogyha látja, nyúl vigasztaláshoz,
Melylyel férje szívében nagy csendességet hoz.

Az férfiú peniglen leggyakortább komor,
 Haraggal és bosszúval nagy-sokszor szíve forr,
 Főképpen hogyha fejét megszedíti az bor,
 Oly előtte jó asszony, mint szél előtt a por.

18. Nincs olyan jó a férfiban, a mi asszonyban is feltalálható nem volna. Istennek engedelmes, vendégszerető, népét szerető, hős (Judit), önfeláldozó, ragaszkodó, könyörületes, adakozó, ártatlan, igaz életű, Isten törvényei szerint élő, parancsolatait követő, ájtatos, buzgó szívű, istenfélő, nagyhitű, bűnbánó, szorgalmatos. Mindezt apró, érdekes példákkal világítja meg, bizonyítja.

Krisztus körül is derék asszonyok forgolódtak. Asszonyok vendégelték, azok szóltak mellette, fogták pártját. Nem asszony árulta el Jézust, nem férfiak siratták végső útján a vesztőhely felé. Asszonyok álltak keresztje alatt, nem az apostolok. (Jánoson kívül.) Asszonyok mentek koporsójához, nekik jelent meg az angyal.

19. Voltak az asszonyok közt próféták is. Ezt is a szent-írásból és klasszikus világból vett példákkal igazolja. (Mária, Mózes néneje; Olda, Debora stb.)

20. Voltak köztök böleselők. (Pythagoras felesége, leánya; Diotima, Aspasia, Mantinea, Filesia, stb.) Vannak híres szónokok, költők, törvénytudók, nevelők.

Megelőzi korát, mikor egészen modern színezetű eszméket vet fel s tör lándzsát mellettök:

Ha megengedve volna asszonyállatoknak,
 Hogy közönséges helyen ők is tanítsanak,
 Természet szerint arra hajlandók volnának,
 Hogy minden mesterséget hamar tanulnának.

A tanítónői kérdés előre vetett fénye!

21. Tudnak az asszonyok uralkodni, kormányozni, sőt hadakozni is. (Példák.) Sehöl az asszony a férfinál nem alábbvaló.

Mert akar az elmének tekints ékességét,
 Akar penig a testi tagoknak erejét,
 Vagy penig a természet kellő nemességét,
 Mind ezekben az asszony megtalálta részét.

22. Voltak *böles* emberek, a kik azt akarták:

Hogy egyaránt férfival asszony taníttassék,
 Deáki tudományra s harcra oktattassék,
 Ij s parittyalövés néki mutattassék.

Lovag,- gyalogharczokon egyaránt forogjon.
 Vitézkedni mezőben, sátort vonni tudjon.
 Bátorkodást és kövel hagyítást tanuljon,
 Hazájának szinte úgy, mint ura szolgáljon.

Sőt voltak nemzetek, kik közt a férfiak puhán éltek, heverték, az asszonyok végezték a mezei munkát, építettek, harezoltak, kal-márkodtak. Nem egy népnél az asszony a férfival egyenlő tisztségeket visel, békességben, harez idején — „asszonyt ő tanácsából senki ki nem űzött“.

Méltatlankodva mondja:

De mire jutottatok, oh szegény asszonyok,
 Majd minden nemzetek közt vagytok mostan csúfok.
 Senki semmit, azt látom, nem ad ti rajtatok,
 Oly igen alászállott a ti méltóságtok.

És ha csak a rosszakat szólónak közzületek,
 Elhittem, hogy azt mégis könnyebben tűrnétek.
 De hogy mind elegendesleg gyaláznak bennetek,
 Ezen fonnyad, kesereg és eped szivetek.

Ezt én nem szenvedhetvén, úgy állék mellétek,
 Oltalmazám, mint tudám, ti igaz ügyetek.
 Már kezetekbe adom, jó neven vegyétek,
 Ez kisdéd írásomat meg is böcsüljétek.

De aztán lelkőkre is köti:

Kérlek felette igen, hogy fényeskedjétek,
 Szent étettel, erkölcsessel és példák legyetek.
 Ne legyen haszontalan ez dicséretetek,
 Ez világon kiterjedt híretek, nevetek.

Im sokak gyalázását éretetek felvöm,
 Magamat mintegy czélül lövöldözni feltöm.
 Irigy Zoitus leszen immár ellenkezöm.
 Ám lássa, több dolgokra leszen felszerkentöm.

Azaz: támadni fogják, gúnyolják az asszonyi nem védelméért
 De hagyján! annál inkább síkra száll értök. Mert nem mondott el
 minden szépet rólok, csak „ez kevest“ szóltá. Hiszen ki győzne
 minden jót előszámlálni rólok!? Rólok:

Kiktől függ házunk népe s annak ékessége,
 Életünk segedelme és gyönyörűsége,

Szívünk vigasztalása, fogyatlan öröme.
Mindenféle dolguunknak asszony színe s dísze.

S így végzi:

Légyen vége azért itt beszélgetésemnek,
Asszonyok tirólatok írott énekemnek.
Megbocsássatok, kérlek, erőtlenségemnek,
Mindörökre áldalak s ajánlak Istennek.

A könyv utolsó lapján van még egy 4 strophás (4+4 ütemű 4 soros, egy rímű) vers: *Ad vatem et lectorem autor*. Buzdítás az asszonyok dicséretére.

Ehhez méltóképpen társúl a költő másik könyve: Az egyes életnek kedvetlen és káros voltáról, az társsal valónak gyönyörűséggel teljes hasznáról s az jó gazdasszonynak dicséretéről íratott versek. „Az farizeus és fukar“ éneke nótájára. Ezek mellé adatott az kakasról vött hasonlatosságban a papok tisztiről való ének is. Kolozsvár, 1643. Jellegéje: Nem jó embernek egyedül lenni, azokért segítőt teremték néki, hogy ő előtte légyen. (Gen. 11. 18.)

A belső lapon: In commendationem utriusque operis praeposuit Johannes Bodo Szentmártoni. Három (4 soros) strophájú ajánlás.

Maga a munka két részből áll. Avval kezdi, hogy keserves az egyes élet. Az embert:

Nincs, ki vigasztalja, mikoron nyomorog,
Szívében gyakorta sok kárán háborog.
Nincsen, kire bizni Istentől vött jóvát,
Szolgái meglopják s prédálják marháját.

Barátai is csalják, rá veszik mindenre, mert „nincs, ki ellenezze“.

Betegségbe esvén, száraz ágyba fekszik,
Szép társai kezei őt nem emelgetik.
Kiván-é valami ételt? nem kérdezik,
Szemei keserven csak az ajtót nézik.

De nincsen, ki hozzon valami jó étket,
Vigasztalására senki nem érkezett.
Baráti, az kiknek sok jóval fizetett,
Távol mentek menten, hogy megbetegedett.

Párnáját az ki megpuhogassa, nincsen,
Kilyukad oldala száraz ágy feneken.

Nincs, kire hagyja vagyonát, ha meghal. Nem gyászolja, nem síratja senki. Életében is több kísértésnek van kitéve. Előbb azt bizonyítja szentírásbeli példákkal, hogy általában is, mindenben jobb a társaságos együtt munkálás. Isten is nemcsak Ádámnak adta társúl Évát, de ha követeket küldött a földre, leggyakortább kettőt küldött. Mózeshez is társúl Áront adta. Sodoma elsüllyesztésére, Lothnak védelmezésére két angyal ment. Az idősebb Tóbiás úti-társat keres fia mellé. Keresztelő János két tanítványt küld Jézushoz. Jézus is tanítványait kettesével küldi szét. Az apostolok is kettenként jártak. Két tanítvány megy előre Jeruzsálembé, kettő a végvacsora előkészítésére, stb.

Hiszen igaz is:

Az egyes embernek dolga veszedelmes,
Jártába-költébe felette félelmes.
Az társaság pedig oh ki kel'emetes.
Nyájassággal kedves, sok haszonnal teljes.

S azt mondja:

Jaj pedig az egynek, mert hogyha elesik,
Nincs, ki felemelni, ha elesizsamodik.
Ágyba ha lefekszik, meg nem melegedik,
Kettő pedig együtt jó melegbe nyugszik.
Ha valamelyikre ellenség támadand,
Hogy megverje, ölje, véle szembe szálland,
Hogyha társa akkor mellette felálland,
Minden ember ott szép győzedelmet láthat.

A második rész az, a melyben különösen a házasság életét és a jó asszonyt dicséri.

Boldog az férfiú, ki csendes háznéppel,
Áldva vagyon Úrtól eszes feleséggel,
Kedve szerént való gyönyörű cseléddel,
Távol ment ilyentől sátán késértettel.

Ez ilyen embernek többül napja száma,
Mindenkoron vagyon békés nyugodalma.
Szíve csendes lévén, vagyon tiszta álma,
Mert mellette vagyon kedves házastársa.

Kinek szép szavának az ő édes völta,
Az férje életét ugyan hosszabbítja,
Okos elméjétől kövéredik csontja,
Szomorúságában ez vigasztalója.

A jó asszony tud hallgatni, mikor szükséges; nem csacsogó; beszédében, cselekedeteiben szemérmes; kedves előtte Isten törvénye; férjével együtt buzgó templomjáró; nem gondol az irigyekkel, rágalmazókkal, mert magát ártatlannak érzi. Mindenben urától vár. Órizi marháját (azaz javait), hogy benne kár ne essék. Jó gondviselője a háznak. Erkölcséhez mocsok nem fér. Hűséges. Csak férjének akar tetszeni. Szaporítja ura jószágát. Nem tékozol, de megnyitja markát a szűkölködőknek. Szomorú a férje távoztán. Öröme nincs, míg vissza nem tér. Könnyörg érette. A férj bizvást távozik; tudja, hogy baj nem történik. Öröm van visszatértén.

A jó asszony:

Ezüstnél, aranynál, drágább az gyémántnál,
Sok ezer forintot érő szép jószágnál.
Vont ezüstbe jár is más, nem szebb nálánál,
Mert jó erkölcs ékesb a bársony ruhánál.

Ez jámbor férjének drága koronája. Azt mondja:

Ilyent vévén ember az kegyes Istentől,
Érette könnyörgést nyujtson igaz hitből,
Hogy Isten éltesse kegyelmességből,
Egyessége czzel kövessen szívéből.

Mert ezáltal többül édes nemzetsége,
Maradékokra is elterjed az híre.
Szaporodó lévén kedves felesége,
Asztalánál leül renddel szép gyermeke.

Az kikre hagyhatja Istentől vött javát.
Haszontalan helyre nem költi aranyát,
Mert előtte látja szép fiát, leányát,
Az kiknek kezekben szállítja jószágát.

Ha megbetegedik, lészen, ki emelni,
Erőtlenségében a karjait fogni,
Előtte szép társát látja fenn állani,
Gyermekit is, az kik kezdik vigasztalni.

Ha ételt vagy italt kíván, menten adnak,
Valamit szemei szegénynek kívánnak.
Fogyatkozása nincs semmiből dőlőnek,
Sőt könnyebbsége lesz nyomorúságának.

Hogyha fekvésében ágya keményedik,
 Azt mindgyárast puhán ő néki megvetik.
 Leple és mindene szép tisztán tartatik,
 Feje ha leesik, feljebb támasztatik.

Ha Isten magához veszi, van, a ki elsirassa, meggyászolja.
 Buzdítja az egyes életűeket, hogy házasodjanak meg. Szép a társas
 élet, „akármit csácsogjon a barát s szerzetes“. Megáldja a házaso-
 kat s a házassúlni szándékozókat. S így végzi:

Ez néhány verseket egy jóakarómnak,
 Éva nélkül élő hű patronusomnak,
 Irám, hogy engedjen az én tanácsomnak,
 És Istentől társot kérjen ő magának.

Minden esetre érdekes a költőnek összes művén keresztül-
 vonuló nemes gondolkozása, tiszta, meleg érzése s korát meghaladó
 felvilágosultsága. E tulajdonságai ma is megkapják szívünket. S
 nyelve és verselése is a kor előkelő énekesi sorába igtatja költőnket.
 Kár, hogy műveinek *egyetlen* példányai miatt nehezen férközhetni
 hozzájuk.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Ujabb adalékok

Dacia különböző határállomásairól.

Dacia helyrajzi történetéhez a legkisebb adalék is becses újdonságul szolgálván, az alábbiakban pár apróságot kívánok nyilvánosságra hozni azon jegyzeteimből, melyeket az utóbbi esztendőök során egyes középiskoláknál végzett megbízatásaim közben gyűjtögeték.

Első sorban a keleti határhegység aljára vezetem az olvasót, a hol a kies Háromszéken át, mind több reményre jogosító sikerrel, próbálgatjuk a rómaiak összekötő úthálózatát felderíteni. Több, mint bizonyos, hogy a Szépmezőn át a Feketeügy mellé vezetett egyik római közlekedési vonalunk s ott *Várhegy* kis község felett már izoláltságával szembetűnő, halomszerű 550. m. magas dombtetőn építették meg egyik állomásukat.

Ez alkalommal mellőzve a várhegyi állomás további részletezését s a szóban forgó útvonalak ismertetését is későbbi időkre halasztva, csupán azokra az éremleletekre kívánok szorítkozni, melyek a Várhegyen felül, Ikafalva mellett, a Csernáton vagy Nagypataknak az *Ika* patakába szakadásánál, még elég épségben szemlélhető *Ika* vár romja közül s részben a bereczki római vár környékéről jutottak a sepsi-szentgyörgyi ev. ref. Székely Mikó-Collegium gyűjteményébe.

A pénz ugyan, guruló voltánál fogva, nem mindig megbízható tanujele a kibocsátók ott voltak; de a közeleső *Bereczk* rómaiságát az ott álló terjedelmes táborhely, valamint annak bélyeges téglái is minden kétségen felül helyezik s a szóban forgó éremleletek is a Bereczkről nyugatra, vagyis az *Ojtozi*-szorosból *Dacia* belsejébe irányított hadi út őrállomásaira utalják a vizsgáldót. Lássuk tehát e pár adalékot!

A) Sepsí-Szent-György, az ev. ref. Mikó-Collegium gyűjteményében és a Székely-Múzeumban.

I. *Várhegy*. Kis ezüst dénár, dr. Bodor Tivadar ev. ref. collegiumi főgondnok ajándéka, a sepsi-szentgyörgyi Székely Mikó-Collegium birtokában.

Avers.: IMP. CAES. NERVA TRAIAN AVG GERM

Genius

Rev. elkopott TRP . . COS III P. P.

A Tr. Potestas III és COS III épen Kr. u. 100 évre, vagyis az első dák háború kezdetére esik.

II. *Ika vára Ikafalva mellett*. Traianus nagy bronz-érme *Ika* várából. Alsó-Csernáton közelében 1899. telén került napfényre s kevéssel utóbb a collegium birtokába. Elkopottsága miatt tisztán csak ennyi olvasható: IMP CAESAR N Hátlapján ülő genius, mely jobbjában koszorút tart.

III. *Háromszék keleti* határszéléről a bereczki vár környezetéhez tartozó a közelebb meg nem határozott lelőhelyekről. A sepsi-szentgyörgyi collegiumtól az ugyanazon épületben levő Székely-Múzeumba 1899. június 29-én átlátogatva, ott a következő ezüst dénárokat jegyezhettem össze:

1. AV. IMP CAESAR NERVA TRAIAN (Augustus Germanicus következett volna.)

Rev. ülő genius. Zathureczky Károly ajándéka.

Ez az érem Kr. u. 103. az első dák háború befejezés idejét képviseli.

2. AV. VESPAS AVG COS.

Rev. virágfüzér, közepén AVG. Lehr Zsigmond ajándéka.

Kr. u. 70—79. közti időből ered.

3. AV. FAVSTINA AVG.

Rev. Álló alak. Körirat elkopott. Forró Béla ajándéka.

4. Elmosódott bronzérem. Forró Ferencz ajándéka. A 3. és 4. számúak *Bessenyő* vidékéről valók.

5. Flavius Jul. Constantius rézérme 337—362-ből. Hátlapján két sisakos lándzsás harczós, köztök hadi jelvények. 6. Egy másik példány hátlapján a körirat elmosódott 7. Flav. Julius Constantius ezüstérme. Hátlapján CONSTANTIVS AVG S a császár diadémus mellképe. Mindhárom Zathuretzky Károly ajándéka s a Kovászna-Zágon köze, vagyis a bereczki (ojtozi) és bodzai szorosok közéről ered.

Ugyancsak a Székely-Múzeumban Sepsi-Szent-Györgyön találtam többi közt a XIII. legio ama teljes bélyegének Tordáról származó párját, melyet boldogúlt Nagy Miklósnál talált vala erdélyi körútjában Mommsen Tivadar s mely bélyeg azóta többi nyilvános gyűjteményeinkben ritkán mutatkozik:

(=LEGXIIIIGE). Lásd Corpus Inscriptionum Latinarum. III. *Supplementum* Dacia 1428. lapján 8064. 1 szám (régi kiadás 1629. 1. cf. 1018) v jel alatt.

Ugyanott őrzik a bereczki castrumnak Orbán Balázs¹ által először följegyzett s utána Goos Károly² útján a régészeti irodalomba is bevezetett téglabélyegeinek kétféle a) b) változatait több példányban:

a) COH I BRAC

b) COH BRAC.

A C(ohors) I V(biorum) Székelyudvarhelyről származó bélyege, melyet még 1888-ban volt alkalmam az Erdélyi Múzeumnak egy töredékből bejelenteni,³ azóta újabb példányban ismétlődik ebben a múzeumban, mely rövid fennállása alatt is sok hasznos szolgálatot tett Dacia archeológiájának.

¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Háromszék kötetében.

² Carl Goos Archiv für Landeskunde Siebenbürgens XIII. 266. Ugyanott Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen I. Jhg. 33. lapján.

³ Téglás G. Adalékok *Dacia* felirattárához. *Erdélyi Múzeum* 1888. V. 243. lapja.

Háromszékről az Alföld-felé irányítám az utóbbi évek során kutatási tevékenységemet. Az ugynevezett „Római sánczok“ vagy „Ördög-árok“ sajátos rendszerét nyomozgatva, több ízben le kelle látogatnom az Al-Dunáig, sőt egész Szerbia területére is s kutatási körömet egészen a Tiszáig terjesztettem. A rómaiak esérépedényeit, érmeit csaknem minden nagyobb állomáson megtalálhatjuk s csak azért nem rendelkezhetünk még bővebb áttekintéssel a Tisza—Duna közén lakozott *metanasta* jazygok földjéről, mert a szórványos leletek megmentésére csak a legújabb időkben gondolnak s csak most kezdik alföldi városaink is az idáig kevés figyelemre méltatott leleteket múzeumaikban hozzáférhetővé tenni.

B) A szolnoki m. kir. áll. főgymnasium gyűjteménye.

Az 1901. évi május hó első napjaiban a közoktatási tanács kiküldöttjeként a szolnoki áll. főgymnasiumot meglátogatva, ott a Tisza partvidékének a dákokkal örökös határvillongásban élt őslakóira, vagyis a jászokra utalható fegyver és más emlékei mellett ezen érmeket találtam:

I. Ezüstérmek:

1. AV. COMMODVS ANTONINVS AVG.

Rev. mellkép kerül TRPVI P. P.

2. Csepéről ugyanott Traianus ezüstérme.

AV. Traianus mellképe: AVG GERDAC · P · M · TR · P · COSVI.

Rev. DIVVS PATER TRAIAN.

3. AV. ANTONINVS AV P TR · P · XXII.

Rev. Genius körfirat olvashatatlan.

4. AV. DIVA FAVSTINA.

Rev. Genius körfiratból csak NA olvasható.

II. Bronzérmek:

1. AV. L · VERVS ARMENIACVS.

Rev. ülő alak. Körfirata olvashatatlan.

2. AV. ANTONINVS AVG

Rev. Geniustól balra és jobbra S C Kőrirat olvashatatlan.

3. Av. IMP CONSTANTINVS P. AVG.

Rev. Nap kép SOLI INVICTO COMITI.

4. Av. DIOCLETIANVS . P . P . AVG.

Rev. SECVRITAS REFVC CONS.

5. Av. IMP. LICINIVS AVG.

Rev. IOVI CONSERVATORI.

Kovancsik főgymnasiumi tanár, mint a természetrajz—földrajz művelője, kiterjeszti figyelmét a régiségleletekre is. Tanítványaival is kirándulásokat rendezget a környékre s üdvösen éleszti bennük a múltak emlékei iránti lelkesedést. Apránként így szép gyűjteményt hozott össze, s főleg érmei megérdemelnék a közzétételt. Gyűjteményét csak futólag nézhettem végig s abból ki kell emelnem egy római bronz fibulát, mely határozottan szolnoki lelet s a következő két ezüstéremmel nyomatékos történeti adalékul szolgálhat a Dacia felé ez irányban kialakult római befolyásnak.

1. (Imp.) ANTONINVS (Aug.) PIVS

Uralkodása kezdetéről Kr. u. 138-ból.

2. Av. M . AVR . FIL ANTONINI AVG

Rev. COS III . P . P .

Épen a markomann háborúk kitörése idejéből: Kr. u. 157-ből.

Mindezen leletek jelentőségét az fokozza, hogy épen a Zagyva és Tisza egyesüléséről s ennek környékéről kerültek napfényre s Szolnok hadászati és forgalmi fontosságát abból az időből illusztrálják, a mikor Róma már *Daciát* leigázva, a közbe szorult jazygok földjén keresztül és nyomatékosan érvényesítette befolyását.

C) A temesvári múzeum.

A római sáncok vonalán évről-évre megfordulok Temesváron. Igy látogattam el oda a megelőző évben is, mely alkalommal Pancsováról lepett ott meg a VII. legio bélyege:

LEGVIICL

A legio VII. Claudia Dacia meghódítása előtt fontos szolgálatokat végzett az Al-Duna vonalán s minden jeltől látszik, hogy az occupatio előkészítésében is a legterhesebb feladatok reá hárultak.

Igy *Dacia* legészakibb állomása, a mai *Mojgrád* és *Zsákfalva* közt, a *Pomet* hegyen álló **Porolissum** romjai között is megtalálta *Szilágymegye* néhai érdemes alispánja: *Szikszay Lajos* a legio bélyegét

A legio tehát részese vala Dacia betelepítésének s az első úttörők és várépítők közt érdemeket szerzett nemcsak Dacia meghódításánál, hanem pacificatiojában és szervezésében is.

Panesova épen a Temesnek a Dunába ömlésénél épülvén, úgy látszik ezt is katonai állomás volt. 1894. nyarán a helyszínét is felkeresve, arról értesültem, hogy *Wilfert*, panesovai sörgyáros, a Temes mellett több ponton észlelt római nyomokat s jellegzetes római edényekből az állami főgymnasiumnál is pár szép példányt láttam.

A római érmek is gyakoriak Panesován, hol a Dunán át a *Murava* (Margus) torkolatától lefelé a Trajan-kapuhoz s onnan a *Maritza* mentén Byzanz felé legrövidebb útat kaptak s honnan Singidava, a mai Belgrád, is közelben esett mindazoknak, kik Dacia-ból ki, vagy befelé békés, vagy ellenséges szándékkal irányították lépteiket.

¹ A legio VII Claudia pia fidelis téglabélyegeit *Kostolac*-(Viminacium) Rama (Lederata) kiegészítő balparti állomásai, mint Palánka (Böhüm Lenard Archeol. epigr. Mittheilungen IV. p. 223, Torma VI. 124. u. 5), Szerb Porelesana (Torma Arch. epig. Mitthel. VI. p. 178) szolgáltatták. Corp. Inscript. Latin. III. 8071 és 8275.

² Lásd *Corpus Inscriptionum Latinorum* Supplementum 1377. lapján V. (IV) és 1433. lap 8071 a. alatt.

IRODALMI SZEMLE.

Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben.

(Magyarország VII. kötete. Délkeleti Magyarország. Erdély és a szomszédos hegyvidékek. Budapest, 1901. magy. kir. államnyomda. 4° XVI+604 l.)

Bevégeződött egy szép kötetben a nagy irodalmi vállalat, épen a mi hegyes-völgyes országrészünkkel. Örömmel láthatjuk benne Erdély és a szomszédos hegyvidék jól sikerült képét, a melyet az utóbbi időben a szegényes magyar földrajz-irodalom — sajnos — igen-igen elhanyagolt. Nincsenek is földrajzi íróink, a kik Erdélyvel vagy bár valamelyik nagyobb részével érdeme szerint foglalkoznának, s tán ha lennének, homlokukra sütnék a transzylvanistmust. Hanem egyelőre nincs kinek. Nem érheti ez a „vád“ az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó kötetének íróit sem, mert a szépen megrajzolt kép, a melyet adnak, minden tekintetben és méltóan beillik Magyarország keretébe. Ide illeszti be a délkeleti felföldet *Károlyi Árpád* szép áttekintő tanulmánya történelmileg is, midőn ennek az országrésznek szerepét „Magyarország történetében“ tárgyalja.

A kötetnek azonban nem ez az első cikke, hanem *Ballagi Aladár*, *Lóczy Lajos* és *Márki Sándor* közös bevezető földrajzi leírása Erdélyről és a szomszédos hegyvidékekről, a melyet a szövegben nyomon kísér a felölelt terület legtypikusabb tájainak tizenhét képe. Ezekkel együtt mintegy 300 fametszetet találunk a kötetben; de még többet is szívesen látnánk. Így Erdély szerepét épen nem illusztrálja kellően az a kevés — bár jellemző — történeti nevezetességű tárgy, a melyeket egy csoportban *Károlyi* cikkénél látunk. S még az építészeti emlékek jeles írója is megfeledezett a templomok belső díszítésénél a freskókról s hallgat a mennyezetfestményekről. Pedig az utóbbiaknak Magyarországon épen itt maradtak a legszámtottevőbb emlékei. Ezeknek legalább egy-két képét sajnálattal nélkülözzük.

A kötet a rég megállapodott rendszerben készült. A történelmi visszapillantások közül az óskori, római és népvándorlaskori emlékeket *Téglás Gábor* tárgyalja.

„Nincsenek bizonyítékok arra, hogy délkeleti Magyarországon már a dilluvialis ember tanyázott volna“ s a kő- és bronz-kort, mint

egyebütt, úgy itt sem lehet szorosán elválasztani. De bizonyos, hogy az aranyat a lakosság már művelődése kezdő fokán használta s nagyon valószínű, hogy a délkeleti felföld különböző vidékein talált, de egymáshoz nagy mértékben hasonló dudoros kőbuzogányok rendszeres termelésből származtak. A kezdetleges művelődésű lakosság kereskedett. Ezen az úton terjedhettek el az Olt mellől, Hévíz közeléből messzi földre a szivacsos bazalt őrlőkövek, így jut ki utóbb keletre Dácia arany-ezüst ötvözete az elektron s így kerülnek be keletről a különféle symbolumok és bálványok. Ennek az első művelődésnek az aranyvidék lehetett a központja. Aranyban való bővölködéséről említi Herodotos is a Kr. e. V. században ennek az országrésznek első névszerint ismert népét, az agathyrusokat, a kik egyszersmind jól értettek a vastermeléshez. De a bronz-kornak is szép emlékei maradtak, s a bronz egyik alkatrészét — az ónt — erre szállíthatták a föníciaiak a mai Angliából. A Kr. e. VII. századtól kezdve pedig feltűnnek itt-ott a skytba régiségek. Azonban a Kr. e. IV. századdal a Balkán felől északra törő művelődési és ethnologiai áramlat jut uralomra. „Az agathyrusok vagy elvegyülnek a jövevényekkel, vagy kiszorulnak“ s megalakul a dák uralom, a mely aztán Deceballal Kr. u. 106–107-ben bukik el. Dácia most római gyarmattá lesz, s csakhamar megtelepülnek benne a mindenfelől toborzott gyarmatosok, majd egy félszázad múlva kiépül védelmi rendszere. De a római uralmat — bármilyen jól szervezték — megdöntötte a népvándorlás. Kr. u. 260-ban vizigótok árasztották el Dáciát, 330-tól 80 évig a hunnok voltak az urak benne, majd a gepidák és más fényűző, aranyszerető germán törzsek tartózkodtak itt az avar birodalom megalakulásáig (568.). Ezekről maradtak fenn a szilágy-somlyói és apahidai kincsletek, ellenben az avaroknak semmi biztos kulturnyoma sem mutatható ki.

A magyarság első századaiból sem maradt reánk szinte semmi emlék az egész délkeleti felföldről.

Az építészet jóval a királyság kialakulása után kezd lassan fejlődni; de mindvégig hiányoztak számára a következetes fejlődés, a nagyobb föllendülés nélkülözhetlen feltételei, úgy, hogy az egymás után következő román, csúcsíves, a renaissance és a barokk izlés emlékei között alig van kiváló, „sőt azok átlaga az anyaországbeliek mértékét sem üti meg, akár művészeti érték, akár építéstechnikai tekintetben“. Mégis itt maradt fenn a magyar szent korona területének egyedüli román művészeti székesegyháza, a gyulafehérvári.

Ezekkel az emlékekkel Pasteiner Gyula igen becses, s főleg a rendszerezés tekintetében nagy hiányt pótló tanulmánya foglalkozik.

Római művészeti épületeink mind templomok. Kevés van. A gyulafehérvári székesegyházon kívül nevezetes Szebenmegyében a *kisdísznódi* templom, árkádos homlokzatával és Besztercze-Naszódban a nem rég helyreállított *harinai*, mely a lébényi templomhoz hasonló, bár

részleteiben kevésbé díszes. Nagyjában társa ennek Szilágymegyében az *ákosi*. Mind ezek háromhajós épületek, míg ugyancsak Szilágyban az egyszerűbb *somlyó újlaki* templom egyhajós. Ilyenek a Székelyföld jelentéktelen román izlésű templomai is, a melyek közül Pasteiner a *maros-szt.-királyi*, a *nyomáti*, *vajai* és *harczói* templomokat említi meg. Mind az egykori Maros-székben vannak s tulajdonképen csak kápolna számba vehetők.

Erdély politikai szervezetéből s birtokviszonyaiból következett, hogy építészetileg is nevezetes földművelő és birtokos szerzetesi telep csak kettő keletkezett, a *kolozsmonostori* benezés és a *kercezi* cisterci apátság. Ezek is még a reformáció előtt megszűntek. Az előbbinek első épülete román stílusú volt, a kercezi átmeneti. Az utóbbi stílusnak legnevezetesebb emléke a *brassai Szt. Bertalan* templom.

Világi építészetünk csak a tatárjárás után kap lábra. Természet-szerűleg védelmi építkezés, s a mennyiben stílusáról beszélhetünk: a csúcsíveshez sorozhatjuk. De itt is kevés a kiváló emlék. Igazában csak a török beütések után épült *Vajda-Hunyad* vára az. A tekintélyesebbek közül a szép *Töröcsvár*, s Erdély egyedüli nagyobb vízi vára, a nagy mértékben átalakított *Fogaras*, a rom *Toroczko-Szt.-György*, *Kolczvár* és *Déva* s az elpusztult *Görgény* keletkezésük idejére mind megelőzték V.-Hunyadot, de megközelítőleg sem olyan művészesek. Érdekes azonban, hogy az összes erdélyi várak közül egy sincs, a melyik a német lovagvárakkal elrendezés tekintetében egészen egyezne. Még inkább elmondható ez az úgynevezett *parasztvárakról*, a melyeket a falusi lakosság gondozott. Ilyen csak kettő van, a szászok földjén: *Rozsnyó* és *Szász-Kéz*.

Szász földön honosul meg először a török beütések következtében a védelmi építkezés új faja: az erősített templom is. A hol a becsapások idejétől kezdve a szászok új templomot építenek, az egyszermind erősségük lesz. Más helyt a régi templom köré bástyákat, falat emelnek. Így jön létre az erősített templom két faja, — Pasteiner megkülönböztetése szerint — a *templom-erőd* és a *templom-kastély*. Az előbbinél magát az egyházi épületet használják fel védelmi czélokra. Külsője egészen ennek megfelelően épül, de belseje megtartja a templom jelleget. Ellenben a templom-kastélynál az erődítés a templom-épületre nem terjed ki, de nagyobb méretű. Az első csoportból Nagy-Küküllőmegyében vannak a legjellemzőbbek. Képben is látjuk a *szász-kézdi*, *muzsnai* és *alsó-bajomi* templom-erődöket, a templomkastélyok közül pedig a *szász-hermányit* és *berethalmit*. Az erődítés ezen két módja közül az utóbbi átmege a Székelyföldre is, de nem terjed általánosan el, s azokból a melyeket Pasteiner megemlít, csupán az *ilyefalvi* templomkastély jelentékenyebb. A már rombadólt *homoród-szent-mártoni* pedig inkább annyiban nevezetes, hogy ennél adatokkal igazolhatjuk Pasteinernek csak az építészet logikájából vont azt a

következtetését, hogy a templomkastélyok erősítései nem egykorúak a templommal. Itt az erősítés az átmeneti stílus templom köré csak a XVII. század elején, Bethlen Gábor alatt, épült.¹

Egyházi építészetünk jelentékeny emlékei leginkább a szászoknál s a városokban találhatók és nagyobbára a XIV. és XV. századból erednek. Ez a két század Erdélyben a csúcsíves építészet kora. Ez alatt — túlnyomóan Zsigmond király uralkodása idején — épülnek a szász városok plébánia-templomai, a melyeknek közös vonásuk, hogy első sorban felépítésükre törekedtek, s így külsejük rendesen díszesebb a belsejüknél. Ilyen Magyarország legnagyobb és legkeletibb fekvésű csúcsíves egyházi épülete, a *brassai fekete templom*.

Szobrászati dísz tekintetében a *szász-sebesi ág.* evang. templom tűnik ki, s kiválóbbak még a *kolozsvári Szt.-Mihály templom* és a *nagyszebeni ág.* ev. egyház. A *segesvári, medgyesi* és a szintén szászok által épített *n. enyedi* templomok kevésbé díszesek és ugyanezt mondhatjuk a *beszterczei ág.* ev. templomról, a melynek egész ormós homlokzata német renaissance. A magyarság csúcsíves egyházi épületei még kisebb számúak és szegényesebbek, mint a szászokéi. Közülök *Deés*-nek egy, s *Tordá*-nak két templomát emelhetjük ki. Az utóbbiak keletkezését azonban Pasteiner tévesen teszi a XIV. századra, mert mind a kettő — s a tordai kath. nagy templom datumszerűleg is igazolhatóan — a XV. században épült. Ezekkel egykorú a kolduló szerzetek két legnagyobb erdélyi temploma, *Kolozsvárt* a *Farkas-utczai* s *Marosvásárhelyt* a várbeli. Jelenleg mind a kettő a reformátusoké s mind a kettő sok átalakuláson ment át. A marosvásárhelyi közülök a régebbi. Ennél Pasteiner újra téved, midőn azt írja, hogy a körülette épült vár középkori eredetű s 1602-ben csak újjá építették. Tévedését vagy az okozta, hogy Orbán Balázs feltevését a vár három bástyájáról általánosította, vagy ha maga is látta a várat, akkor tán a délnyugati szeglet-bástya csúcsíves művészetű gyámkövei vezethették tévútra. Ezeket azonban csak 1620-ban építették be oda a szomszédos maros szt.-királyi Pálos-kolostor romjaiból.

Az oláhok régi templomai nagyobbára faépületek és két fő csoportra oszthatók. Kár, hogy néhány jellemzőt nem látunk belőlük a kötet képei közt, mert a közölt *berzenczei* (Szolnok-Doboka m.) csak egyik típust képviseli. „Azonban kivételként van néhány téglából épült régebbi templomuk is. Ezek a bizanziból fejlődött moldvai építészet képviselői“. Ilyenek Hunyad megyében a *vajda-hunyadi*, a *guraszádai* és *demsusi*, s Fogarasmegyében a *fogarasi* és a *felső szombatfalvi* kolostortemplom. Pasteiner felosztásához végül odavehetnők még azokat, a melyeket nem a mostani birtokosaik építettek, hanem a lakosság változásával jutottak hozzá. Ilyen a *feleki* és a *kozmatelki*, Kolozsmegyében. Eredetileg mind a kettőt szászok építhették.

¹ Székely Okltr. VI. 135—138.

A csúcsíves építészetet követő renaissance nem vert nálunk mélyebb gyökeret. Nem voltak hozzá elég kedvező művelődési viszonyaink. Egyházi téren mindössze három jelentékenyebb emléket találjuk ennek a stílusnak, — ott is csak építészeti részletekben. A világi téren inkább a városokban érvényesült egy-egy csinosabb polgárháznál. Pasteiner csupán egy besztercei házat hoz fel például rá; pedig Kolozsvárt is voltak és vannak szép renaissance részletek, s van renaissance ház is. A falukon ugyanekkor az udvarházak s később a kastélyok jönnek divatba. Azonban az utóbbiakhoz tévesen sorolja oda Pasteiner *Vécset*, mert az már a fejedelemséget jóval megelőző időkben várként szerepelt.

A barokk stílus emlékei csak a nemzeti fejedelemség bukása után keletkeztek. Néhány gyenge templom, egy-két kastély, s a városokban több barokk ház képviseli ezt az építő stílt. Az utóbbiak között legkiválóbbnak a kolozsvári Bánffy-házat mondhatjuk.

Az építészeti emlékek után *Károlyi* Árpád már említett tanulmánya jön s utána *Szűdeczky* Lajos dr. ismerteti a régi Erdély alkotmányos szervezetét. Külön tárgyalja a fejedelemség korát és a guberniális korszakot. Erre következik a megyék leírásai, különböző szerzőktől. Mindenütt a munka előnyére válik ki, hogy hol találtak az írók feldolgozott anyagot, de ott is szép ismertetéseket kapunk, a hol maguk végezték az anyag összehordását. Kolozsvár város, Szilágy-, Alsó-Fehér-, Hunyad-, Szolnok-Doboka- és a szász vármegyék mégis a legjobbak. De Szolnok-Dobokában kissé túlzott a lakosság statisztikája, a mi annál kevésbé czélszerű, mert nem a legutolsó népszámlálás eredményét tünteti fel, s ennyiben már is elavult. Körülbelül elmondhatjuk ezt még a szomszéd Beszterce-Naszódmegyére, ellenben Kis-Küküllőnél, Udvarhelynél alig kapunk egy-két támpontot ebben a tekintetben. A székely megyék leírásában mindegyre fel-fel bukkan Orbán Balázs nagy művének emléke, mintegy jelezve, hogy milyen jó volna, ha Erdély többi részének is lenne hasonló leírása. Kis-Küküllőben csak sajtóhiba lehet, három jobb- és balparti falu összeeserélése (489. l.) de ugyanitt határozottan hiányul említhetjük, hogy a *gogánváraljai* ref. templom Mátyás-kori menyezetfestményeiből bár egy-két részletet nem láthatunk képbén. Ugyane megyében az *ádamosi* unitárius templom 1526-ból származó renaissance menyezetfestése meg sincs említve. Ádamosnál találunk azonban egy érdekes helyi hagyományt, mely e községben és Szőkefalván ¹ a Werbőczy szülőházát keresi. Ennek a magyarázata bizonyára az lehet, hogy Homoród-szt.-páli Nagy Ferencz 1699-ben Werbőczy hármaskönyvének Kolozsvárt kiadott compendiumát a Szőkefalván lakó Sárossy János ítélőmesternek ajánlva, s őt magasztalva, úgy emlékezik meg Szőkefalváról, mint Werbőczy (Sárossy) lakóhelyéről. Az

¹ Nem Sövényfalván. Legalább erre a községre a hagyományt soha nem hallottam; míg Szőkefalvára vonatkozólag már Kőváry megemlíti ezelőtt fél-századdal Erdély Régiségeiben.

elterjedt könyv e képes kifejezésének meg nem értése lehetett a jámbor hagyomány alapja.

Az egész műben bizonyos óvatossággal emlegetik a kurucz-mozgalmakat s 1848—49-iki szabadságharcunkat, bár el kell ismernünk, hogy elég sűrűn van szó mind a kettőről. Mind a többi magyarországi kötetnél, úgy ennél is van sablonosság a vármegyék ismertetésében, de azért az sehol sem esik az élvezhetőség rovására, mert a tartalom változatossága s az íróknak csak elismeréssel említhető szép feldolgozása ellensúlyozza a formai egyöntetűség csekély hátrányát.

Ismételten örömről fejezhetjük ki, hogy a nagy munka Erdélyvel ilyen szépen végződött be.

Kelemen Lajos.

A forradalom.

Irta: *Hugó Viktor*, fordította: *Kún István gróf*. Kolozsvár, Ellenzék könyvnyomdája. 1901.

Karácsonykor jelent meg ez a könyv, érdemes fordítója nem nyomatta rá az 1902-től, nem hódolt a divatnak. Nem is igen került a könyvesboltok kirakatai közé; elkelt, mint a jó bor, még az átderítés alatt.

Hugót fordítani érdemes, de fáradságos munka. Tömör mélységeit visszaadni, magas szárnyalásainak röptét követve, kifejezni azt az erőt, satirikus gúnyt, fokozódó hatásokat — csaknem lehetetlen. Különösen éppen a *Forradalom*-nál, a hol azok a gyakori ismétlések miatt még több erőt kívánnak a fordítótól. Egyik oka lehet ez annak, hogy fordítóink nem próbálkoztak vele, mert az, hogyalkotásra nézve a Századok Legendája és Hugó más epikai munkái felül állanak a *Forradalom* című művén, nem lenne elég argumentumnak. Így szertelenségében, kevés történetével is a *Forradalom* hatalmas munka. Egy háborgó tengernek tajtékzó hullámai, csapkodva az ég villámainál, egy dühörgő vulkán kitörése, ontva az emésztő tüzet. A vihar fősége mellett, ott van a tenger mélységének szörnyeivel, a tajtékos hullámok taraján odatapadva — az iszap, a tűzokádó fénytüze mellett a láva. A szörnyetegek, három francia király s a láva, az iszap, gaztetteiknek szennyéből van kavarva. A *Forradalom* egy nagy ember mérhetetlen fájdalomának tomboló nemes haragja, hazája zsarnokai ellen, a köztársasági eszmék bajnokának kifakadása a királyság ellen és az epikus költőkirály indulatainak szertelensége, metsző gunyja. A mennyire a helyszűke megengedi, versstrófák bemutatásával hiszem a fordítást kritikailag méltatni s a *Forradalom* tartalmát röviden ismertetni. A fejezetek címei: *Szobrok*, *Cariatidák* és a *Megérkezés*. Az elsőben sötét éj nehezedik Párisra. A fordításban a leíró rész így van visszaadva:

A homályban a bronz-lovas talpon állott,
Körülte a város nyugalomra szállott.
A sötétben mintha minden egyes tornya
Házakból gyűlt nyájak egy-egy öre volna.

Fölnyúlt a Notre-Dame két óriás ága
 A holdtalan éjbe, s ott mikor meglátta
 Mogorva testvérét, megrémült mindenik.
 Oly sűrű gyászfátyolt öltött fel a zenith,
 Hogy homályba vezetett minden fény alatta.

 Azt lehetne hinni, hogy nem virad reggel
 S ablakát a hajnal nem nyítja többet fel.

Az éjnek kísértetes homályában ott áll a párisi Szajna partján
IV-ik Henrik király lovasszobra, karddal az oldalán, vasba öltözötten :

Mint a kényuralom hajdani lovagja.

A hős, az óriás termetű harczos király :

Megdermeszti az éjt felemelt karával
 S majdnem egygyé olvad a barna homálylyal,
 A mint összevegyül sötét éreze s az éj.

Itt a magyar alekszándrin nagyon szépen fejezi ki a költői gondolatot. Ez a koloszsus király szobor az emlékezetet föleleveníti :

És királyt, zsarnokot, véres hóhért mutat ;
 Bár nem tud elűzni egy kicsi madarat.

A tehetetlenség gondolata ébred fel a szemlélőben, miután már a véres zsarnoktól megundorodott. A fordítás az eredetinek költői erejét hiven adja vissza és így a rímelés gyöngeségével kibékülünk. Ennek a hősnek az alakja szörnyű alkotása egy rossz álomnak, a hogy Hugó és fordítója mondják, akkor is ijesztő, ha a napsugár ragyog le reája, hát még estve :

E komoly király, e kemény harczos szobra,
 Mint az éj iszonya, oly komor, mogorva.

A szobor körül, a víz tükre felett száguldoz a szélvész az éjszakában és mintegy a szoborhoz szólva :

Fő hangzik egy szózat fagyos lehellettel :
 Fiad helyén van-e ? eredj és keresd fel!

Képletesen van ugyan mondva, mégis a *fagyos lehellet* inkább *felszisszen*.

A bronz minden ízma megrezdül, mozdul a ló és a szobor leszáll talapzatáról :

A víz borzongott az oszlopívek alatt.
 Borzalom és iszony! Egy szobor, mely halad...

Az eredeti erejének lüktetését érezhetjük e sorokban. A hol végig ment a bronzszobor, vízhangzó léptei alatt remeg a kövezet ; a királyság sötét szelleme ébredesz ; zajt ver a bronz-lovas körül :

Zajt, a mely fájdalmas, egyszersmind vad vala,
Mint a múlt szolgaság, a múlt nyomor maga.
Visszhang ezer évnek fellázadt ajakán,
Felgyült bajok szava századok folyamán . . .

A *bajok szava* helyett, a hangnak megfelelőbbet óhajtának a különben szép fordításba, jöllehet a zajban a szó is benne van; de inkább a hang.

Erre utal a következő sor is:

E hangban üvöltött az egész múlt idő,
A megszünt szenvedés és a még meglevő.

A szobor áthalad a „Greve“-téren s eléri a helyet, hol suttogó lombok alatt *XIII-ik Lajos* császár király márvány lovasszobra van.

A *kőkirályhoz* most így szól a *bronz-király*:
Jer nézzük meg, helyén áll-e még a fiad?

Együtt mennek tovább *XIV-ik Lajos* szobrához, mely szintén bronzból van:

Ez, mintha nem ember, hanem Isten lenne!
Homloka, mely örök fényre van teremtve,
A boszantó árnyba kihívólag nézett;
Feje felett kétes fény sűgára égett.

S oly borzalom, milyet a király akkor kelt,
Ha romboló lelke alkotó Istent rejt.

A *kelt, rejt* gyöngye rímek, mikor a gondolatot nem fejezik ki eléggé. Romboló lelke azt véli, hogy ő az Isten.

A három lovasszobor aztán együtt halad tovább, megkeresni az utóbbinak unokáját.

A *Cariatidák*-ban Hugó hosszadalmasan festi és jellemzi a sötét korszakot, melyben a három szobor-király és a negyedik, *XV-ik Lajos* uralkodtak. A fordítás itt is megküzdött az óriási nehézségekkel s hogy helyen-helyen az érdeklődést fokozni nem bírhatta, az a nagy költő hosszadalmasságának tudható be.

Áttérve a királyokra, *IV-ik Henrikkel* szelidebben végez Hugó. *XIII-ik Lajosról* szólva:

. Vért ivott törvénye.
Mint a lehulló kés. olyan volt ő maga;
Sötétlő trónjának, bűzhödt síri szaga
Szép emléke most is az ölyvnek az ormon.

Inkább a *keselyűnek*, mint az *ölyvnek*.

Henrik, ha a csatát, ez a vért kereste;
Kedvelt szagja volt az ember égő teste;

Nézte a kín-termet, mit a jaj betöltött,
 E szüretelőnek legkedvesb gyümölcsöt
 A bakó nyújtott a fejfel telt kosárba.
 A sebeket forró vasfogakkal vájta.
 A mezőt, a lakot néptelenné téve,
 Begöngyölte a gyászt fekete leplébe.

Így végzi:

E kormány boltív volt, melyben jár a halál
 És csepegő vérpad. No hát ez a király:
 Az igazságos volt!

Melyben, nyomdahiba a *melyen* helyett. A nagy realizmussal
 színezett sorok fordítása — mesteri.

XIV-ik Lajost jellemezve:

. A ki jön a nyomán,
 Az nagy. E hős, kinek fény ragyog homlokán
 Nagyszerű. Magához nem ismert hasonlót
 S míg fényes Olympját bíborral fedé be,
 Kenyere nem lévén, fűvet evett népe.

Alatta:

A sírról a farkast elkergette a nép,
 Feltörte a korhadt koporsófedelét
 A hulladékok közt tipszer után nézve —
 — — — — —
 Mindegy! Nagy volt! Lángba tette a világot.
 Győzőnek hirdették az égi villámok...

Oszlopot emeltek, míg:

A nép, kit királya megront, megtör maga,
 Világ, melyet szétzúz lehulló csulaga!...

Itt is méltóan szép a fordítás.

XV-ik Lajosról:

Ama negyediket van-e toll leírni?
 Jött mindent rontani, megbecsteleníteni,
 Nem vérnek, de szenynek volt ő a királya;
 — — — — —
 „A nagyon szeretett“ név épp illet rája!

Hugó „*hitványnak*“ nevezi s temetéséről így ír:

Midőn füstfelleg szállt a gyászkoeci körül,
 Piszkos nedv csorgott le annak fenekéről
 Összemocskolván a szekérekereket
 S megfertőzvé a sárt, melyre lecsepegett . . .

Dicséretöktől a püspök nem riad el,
 De elhullásoktól a bébalzsamozó!

A *Megérkezésben* a három lovasszobor feltalálja a guilotint s egy sápadt fej, melyből a vér patakzik, üveges szemmel mered reájok. Az Ős kérdi:

Kisértet! itt alant, minő szörnyű gép ez?

Felel a szerencsétlen *XVI-ik Lajos feje*:

A vég, — felelt a fej — bús árnynyal pilláin.
Ki alkotta össze? — Magatok atyáim!

Kún Itsván gróf, a mélyérzésű és emelkedett lelkű költő sikerrel bírkózott meg a nehézségekkel s Hugó Viktor szertelenségeiben is hatalmas epikai művét, — költészettel, szépen és maradandóan ültette át irodalmunkba.

Felszeghy Dezső.

Taine tanulmányai.

Studien zur Kritik und Geschichte von Hippolite Taine. Übersetzt von P. Kühn und A. Aall, mit einem Vorwort von G. Brandes. München, Verlag von Albert Langen. S. XXVII + 551 in 8°. Mk 10.

Tainet nagyon szívesen olvassa a magyar közönség; alig van idegen történeti és kritikai író, kinek annyi műve volna magyarra fordítva, mint neki, s kit oly kedvvel tanulmányoznának íróink, mint őt. Hatás, befolyás tekintetében egyenesen a Macaulay-vel áll egy színvonalon. Irodalmi tanulmányai, mondhatjuk, iskolát alkottak nálunk; a mi pedig esztétikai tanulmányait illeti (A művészet philosophiája, Az eszmény a művészetben, Az olasz, görög, németalföldi művészet bölcselete), alig van valaki az ifjabb generáció körében, kinek nem e finom essayk adták volna az első impulsust a művészet megértéséhez és becsléséhez. E közkedveltsége alapján szinte érthetetlen, hogy *Angol irodalomtörténet*-e mellett kisebb irodalmi és kritikai tanulmányai, melyek közt számtalan elsőrendű alkotása van, még nem tudtak útat törni a magyar közönséghez s csupán a francziául értők nem igen nagy köre számára léteznek. E tanulmányai Tainenek *Essais de critique et d'histoire* (1857), *Nouveaux Essais* (1865) és *Derniers Essais* (1894) című kötetekben jelentek meg; ezekből nyújtja a középső kötet német fordítását a főt címzett mű, mely azoknak, kik az eredetit nem tanulmányozhatják, hasznos szolgálatot tehet.

A kötet bevezetése maga is finom irodalmi esemege: *Brandes*, a híres dán irodalomtörténetíró, — kit, sajnos, ez ideig csak a német nyelv közvetítése útján ismer a magyar olvasó, — remek jellemrajza Taineről (V—XVI. lap); mester a mesterről: nem szerencsés ötlet volt-e a kettőt együvé foglalni? Brandes röviden jellemzi Tainet mint nyelvművészt, mint gondolkozót, mint esztétikust, mint történetírót; megbírálja módszerét, feltűntetve annak fény- és árnyoldalait. Érdekes,

hogy véleménye több ponton erősen egyezik Barzelotti olasz írónak *La philosophie de H. Taine* című művében kifejtett nézetével. Pár lapon maga Taine fejt ki azután (XVII—XXVII. l.) egy *előszóban* kritikai módszerét, a természettudományi elemzéshez hasonló szorgos pszichológiai analysis alkalmazásának szükségét, mert szerinte a szellemi és erkölcsi jelenségek körében is éppúgy, mint a természeti tüneményeknél, okokkal és okozatokkal találkozunk; a tények megállapítása után következnek mind a két ismeretkörben a törvények megállapítása.

A kötetben közlött történeti és kritikai tanulmányok eredetileg lapokban és folyóiratokban jelentek meg s utólag gyűjtettek össze egy kötetbe. Sok közülök évszámmal is el van láva, s ebből látjuk, hogy a kötet újabb kiadásai alkalmával egyre bővült újabb cikkekkel és tanulmányokkal, úgy, hogy most csaknem kétannyi terjedelmű, mint első kiadásakor volt. Maga az előszó 1866-ból, az első cikkely 1857 novemberből, az utolsó 1889 május havából való, tehát a cikkek keletkezése több mint 30 évi időközre terjed. A cikkek és tanulmányok *háromfélék*: részint *önálló tanulmányok*, minő a kötet legterjedelmesebb és talán legszebb essayje Balzacról (279—336. lap), mely Branded szerint keletkezésekor korszakalkotó fejtegetés volt, vagy a milyen Loménie-ről 1880 jan. 15-én a francia akadémiában felolvasott székfoglaló beszéde, vagy Xenophonról, Bertin festőről, Racineről írt finom jellemrajzai; — részint *nekrologok*, minők Woepkéről, G. Sandról, Sainte-Beuveről, Marcellinről írt emlékezései; — részint, s ilyen a kötetnek körülbelül fele, *könyvismertetések*. Végül három újságcikket is találunk, melyek ezen kategoriák egyikébe se sorolhatók. De hát Taine-nél nem sokat határoz a forma; — mindig Tainet kapjuk, a mély eszű, széles ismeretű, erős judiciumú, finoman elemző Tainet, akár az irodalom valamely kisebb vagy nagyobb alakjáról, akár valamely művészeti jelenségről, akár valamely történeti eseményről szól és fejt is ki nézeteit. Nála a könyvismertetés nem száraz felsorolása a munka tartalmának, hanem fonal, melyhez eszméit fűzi, alkalom, hogy egy morális igazságot vagy szellemi törvényt elmondhasson, kifejthessen. S mindenüti, ebben vagy amabban a műfajban, eredeti, a maga lábán járó és érdekes; meglehet, hogy merev következetessége valami paradoxonba viszi, vagy a rend, a harmonikus fejlődés iránti előszeretete az ezzel ellentétes jelenségek iránt elfogulttá, egyoldalúvá teszi, mint a francia forradalomnál s Napoleonnál látjuk, — de azért követjük, engedünk suggerálásának, nem bírunk szabadulni varázsa alól. Micsoda csodás fogásai, remek eljárási módjai vannak arra nézve, hogy egy nagy író lelkébe bevilágítson, szellemi alkatát előttünk feltárja; nem hiszem, hogy Balzac írói egyéniségét valaki közelebb hozhatná az olvasóhoz, mint Taine!

De minek ide a sok szó! Tessék belépni a francia kritika fejlődésének szalonjába, s személyesen látni és élvezni!

Rácz Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

A szabadságharcz történetéhez. A szabadságharcz végső küzdelmeinek történetéhez érdekes adalék került nem rég nyilvános gyűjteménybe, a „Borsod-Miskolci Múzeum“-ba, Vladár Ervin adományából. A Debreczenben székelő miniszterium határozata ez arról, hogy Bem altábornagy a feldunai hadsereg támogatására rendeltetett, de ennek eleget tenni vonakodott, Erdélybe visszamenni kívánkozott s hogy a miniszterium Vukovics Sebők igazságügyminisztert küldötte hozzá, hogy a rendelet végrehajtására bírja, vagy — ha nem engedelmeskedik — menjen vissza Erdélybe sereg nélkül, vagy hagyja el a magyar haza szolgálatát s helyette a tábornokká kinevezendő Kiss Pál ezredes hajtsa végre a kívánt hadműködést.

Az érdekes okirat egész terjedelmében így szól:

Kivonata

az 1849 évi Május 28-a este Debreczenben tartott miniszteri tanácsülés jegyzőkönyvének.

Kormányzó úr elé adá mikép Bem altábornagy által arról értesítettett, hogy a május 20-án tartott miniszterium határozatát teljesíteni, s a felső tábor támaszául rendelt sereget tulajdon vezénylete alatt a Dunán átszállítani vonakodik, hanem ismét Erdélybe kívánkozik vissza: mi végett Kormányzó úr a miniszteri tanácsot intézkedések végett felszólítja.

Tekintve a körülmények fontosságát, mellyek ezen segéd-sereg közremunkálását nélkülözhetlenné teszik: határozatott, hogy a május 20-án tartott miniszteri tanács határozata tellyes épségben továbbá is fentartassék; de tekintve Bem altábornagy úr a haza megmentésében eddigi fényes szolgálatait, ez ügyben Bem altábornagy éránti figyelem teljes, 's kiméletes eljárás tartatott legezélszerűbbnek, siker biztosítónak; mind ezért tehát, de különösen az ügy fontosságáért Vukovics Sebők igazságügyi miniszter úr ellátatván rendkívüli hatalommal, Bem altábornagy úrhoz leküldetni rendeltetett, hogy őt ezen sereg vezényletére, annak Dunánni átszállítására, 's így a felső sereggeli közremunkálásra reá bírja. De ha ezen eljárásnak is sikere nem volna, 's miután a

miniszteri határozat minden ároni fentartása nélkülözhetlen szükséges volna, a haza érdekeit semmi mellékes tekintetnek fel nem áldozhatván, úgy a kiküldött miniszter úr a neki e célra adott tellyes hatalmat, 's Kiss Pál ezredesnek, tábornokká kinevezési oklevelét felhasználva, Kiss Pál ezredest tábornokká ezen sereg parancsnokává nevezze ki, 's a már meghatározott hadműködési terv értelmében, 's késedelem nélküli eljárásra ítasítsa, Bem altábornagnak szabadságot engedve Erdélybe sereg nélkül visszavonulni, vagy ha másképp nem akarna, a Magyar haza szolgálatát végkép elhagyni, mit a kiküldött miniszter úr fog a körülmények, 's saját belátása szerint meghatározni.

Kossuth Lajos s. k.
kormányzó.

Kiadta a minist. tanács tollvivője:

Záborszky Alajos s. k.

Közli: *Molnár József tr.*
múzeumőr.

Strenna Dantesca. (Compilata da Orazio Bacci e G. L. Passerini. Firenze Anno primo 1902.) Az utóbbi néhány évtized alatt fellendült Dante irodalom hivatott művelői, kik jobbra a firenzei „Società Dantesca“ tagjai közül kerülnek ki, — a halhatatlan költőre vonatkozó ismeretek népszerűsítése, s főleg az ifjúság közt való terjesztése végett egy évkönyvet adnak ki ezentúl, melynek első kötete az előttünk fekvő Strenna Dantesca — A szép kiállítású könyv elején egy naptár: Calendario Dantesco áll, melyben minden egyes napnál utalás van Dante költeményei azon soraira, melyek az illető napra vonatkoznak, de fel vannak sorolva egyúttal a Dante életviszonyaira, vagy a Dante-irodalom kiválóbb művelőire vonatkozó adatok is. Ez a naptár úgy látszik, állandó része lesz a Strenna többi kötetének. Megvan benne azonfelül Dante röviden, de világosan megírt életrajza; fel vannak sorolva a múlt évben Danteről megjelent nagyobb tanulmányok; ismertette van benne továbbá a „Società Dantesca Italiana“, ez a Firenzében székelő irodalmi társaság, mely alig egy évtized óta áll ugyan fenn, de már is szép eredményeket ért el a Dante-irodalom művelése, a Dante-cultus terjesztése körül. Megkülönböztetendő ettől a „La Società Dante Alighieri,“ melynek bevallott célja „Dante nyelvének védelmezése;“ körülbelül olyan szerepkörre törekszik, mint a német „Schulverein,“ a szláv Cyrill és Method társulat, vagy az „Alliance française;“ — tehát az olasz nemzeti érzésnek és összetartásnak ápolása a tulajdonképeni főcél; mindenestre kissé politikai színezetű ez a nyelv-művelő társaság. Bennünket közelebből a múlt évben itt Kolozsvárott, a tanítónőképzésében lefolyt Dante-ünnepély leírása érdekel, dr. Cs. Papp József tollából, ki maga is tagja a firenzei Dante-társaságnak. — Számos költemény (egy Michel Angelo-tól) és kép teszi változatossá az érdekes tartalmú könyvet.

L. I.

A kolozsvári »Betsületes Fésűs Czéh-mesterek Protocoluma«, került napfényre nem rég, két kötetben. A kolozsvári fésűs czéh-mesterek e jegyzőkönyvei közül az egyik az 1710—1864 között hozott végzéseket foglalja magában. Az első végzés 1710. február 16-ikáról van keltezve. A másik jegyzőkönyv címlapján 1790. január 10-iki keltezés olvasható. Ebbe a jegyzőkönyvbe a másik jegyzőkönyv tartalma is több-kevesebb kihagyással le van másolva. A jegyzőkönyv tartalma nagyon érdekes s az egyes végzések mellett ott találjuk a czéhbe való föl vétel, s az inas szegőltetés módját, valamint a felszabadult fésűs legények „articulusait“. Ezek elég szigorú articulusok voltak, mert pl. az ifjú mester a „véneket“ nemcsak megsüvegelni, hanem mulatságaiknál kiszolgálni is tartozott. Egész apródi tisztet végzett az ifjú mester, mert a poharakat töltögetni, a „véneket“ haza kísérni az ő kötelessége volt. A könyv jelenlegi tulajdonosától reméljük, hogy nemsokára méltó helyére, az „Erdélyi Múzeum-Egylet“ tulajdonába megy át, a fésűs czéh ládájával együtt, mely szintén megvan a XVIII. század elejéről.

B. S.

Adomány az Erdélyi Múzeumnak. Özv. gróf *Bethlen Sándorné* nagybecsű adománnyal gazdagította az Erdélyi Múzeumot, átadván kegyeletes megőrzés végett b. e. nagyatya a még 1806-ban elhunyt báró *Bánffy László* Bonczhida és Zentelke egykori urának vőlegényi mellényét, a mely fehér selyemből készült s ezüst pikkelyekkel és szárlakkal gazdagon ki van varrva. A XVII. század második feléből származó remek szép díszmellény a párisi kiállításon is szerepelt. Hitelességét igazolja, hogy br. *Bánffy László* a kolozsvári Bethlen-palotában őrzött olajfestményű képen ugyanazon mellényen van lefestve. Az Erdélyi Múzeum-Egylet márcz. 5-én tartott ig. vál. ülésén mutatta be az egylet titkára a becses adományt, melyért az egylet hálás köszönetén felül az adományozó grófnőt az egylet alapító tagjául választotta.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. febr. 5., márcz. 5. rendes és márcz. 12-én rendkívüli ülésein főkép a jelen évi költségvetés megállapításával foglalkozott, mely a mutatkozó hiány elosztatásának módozatait megállapítván, a költségvetést végre megállapította s az áprilisi vál. ülés a közgyűlést előkészítheti.